

NR 3 2004

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE



Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

F.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Stadsarkivarie Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Lars Larsson: Från mossens botten	I
Mattias Qviström: Om vägar och den allmänna rörelsen – en studie av Clas Trozelius skrifter från 1760-talet	8
Curt Roslund: Liten astronomilära för Ales stenar	20
Johan Löfgren: Agrara entreprenörer vid enskifte och laga skifte – Nättraby socken i Blekinge 1807–1869	26

Från mossens botten

Av Lars Larsson

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Inledning

Det är ganska ofta som fynd av arkeologiskt intresse kommer fram genom en tillfällighet. I det aktuella fallet var det Sten-Åke Nilsson, professor i konsthistoria, som för några år sedan uppmärksammade mig på det som kom att bli en märklig fyndplats från isavsmältningsfasen. Han bor i Hässleberga, sydvästra Skåne (fig. 1), och gick varje dag och rastade hunden på ängarna i närheten av hemmet.

Grannen hade liksom många andra jordbrukare tömt några små mossar på deras innehåll och höll på att omvandla dem till bassänger för kräftodling. Det material som grävts upp hade lagts ut invid de uppgrävda hålen. I detta material observerade Sten-Åke Nilsson både ben och horn. Som den entusiastiske jägare han är, kunde han snabbt fastställa att hornen kom från ren. Ett hornparti tilldrog sig speciellt intresse. Det uppvisade nämligen spår efter bearbetning (fig. 2). Detta var skälet till att han ringde mig, och jag åkte ut och kunde konstatera att han hade gjort ett ytterst intressant fynd.

Hornet hade bearbetats med ett flintverktyg, en s.k. stickel. Med en bred egg hade två parallella fåror skurits ned till hornets spongiösa inre och det avlånga stycket däremellan tagits bort, troligen för att formas till en harpun. Att det rörde sig om renhorn borde betyda att bearbetningen hade ägt rum någon gång under isavsmältningsskedet. Detta inleddes för drygt 14.000 år sedan och var för Sydsverges del avslutat för ungefär 11.000 år sedan.

Flera ben visade också upp spår efter en gråvit kalkhaltig gyttja, varav något fanns kvar på botten av den forna bassängen, som inte varit mer än maximalt ett femtiotal meter tvärs över. Det måste ha varit i denna kalkgyttja som de flesta benen hade varit inlagrade. Tyvärr återstod alltför lite av detta lager för att kunna göra en regelrätt utgrävning.

Isavsmältningsfasens största ben- och hornsamling

Under flera månader genomsökte min kollega det uppgrävda materialet som efterhand kom att jämnas ut. Flertalet ben och horn var väl bevarade och det ingick även behornade kranier. Även ett par närbelägna små mossar

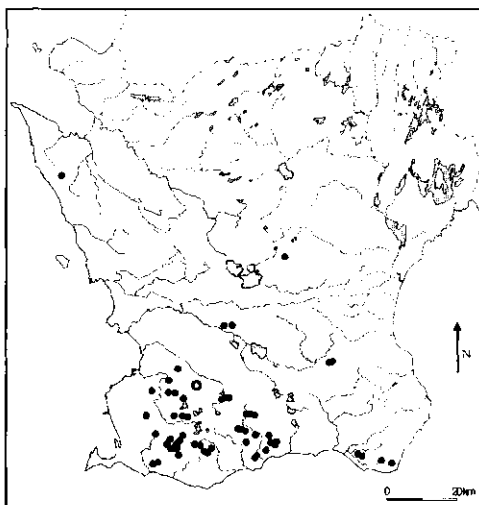


Fig. 1. Fyndlokalen Hässleberga markerad med en ring bland andra skånska fynd av horn och ben från ren.

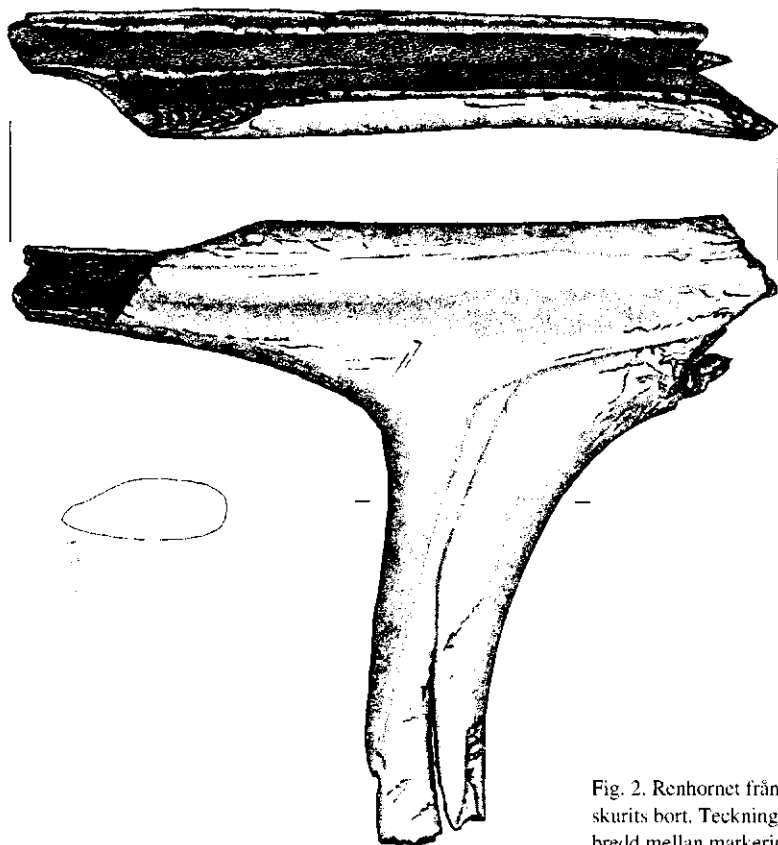


Fig. 2. Renhornet från vilket ett större parti har skurits bort. Teckning: Björn Nilsson. Egentlig bredd mellan markeringarna 19,8 cm.

inom samma fastighet hade tömts på sitt innehåll, och i materialet från dessa fanns ytterligare ben och horn. Efter en tid omfattade materialet drygt tvåhundra ben och horn, det utan jämförelse största från isavsmältningsfasen i Skåne.

I mossens fyllning hade också flintföremål påträffats. En del var yngre vilket framgick både av formen och av den gulbruna patineringsfärgen av att vara inlagrade i de övre torvlagren. Men en del var liksom benen ljusfärgade efter att ha legat i kalkgyttjan. Fyndet var inte många, några få spån och ett par skrapor av den form som passar in i ett redskapsmaterial från isavsmältningstiden. Vi känner till några boplatser från den för-

hållandevis varma Allerödstiden (14.000–13.000 år sedan). Den mest kända är boplatserna vid Segebro invid Malmö.¹ Fyndet från denna tid tillhör Brommekulturen, uppkallad efter en själländsk boplatser. Det finns också boplatser längre norrut, varav någon som Mölleröd vid Finjasjön kan tillhöra en tidig del av Allerödstiden.²

Vid denna tid fanns det en landbrygga i södra Öresund över till nuvarande Östdanmark. Baltiska issjön avvattnades genom Mellansverige. Därefter förändrades klimatet ytterst snabbt. På några årtionden eller kanske ännu kortare tid inleddes en kall period som benämnes Yngre Dryas (efter fjällsippan *Dryas octopetala*). Under vissa delar

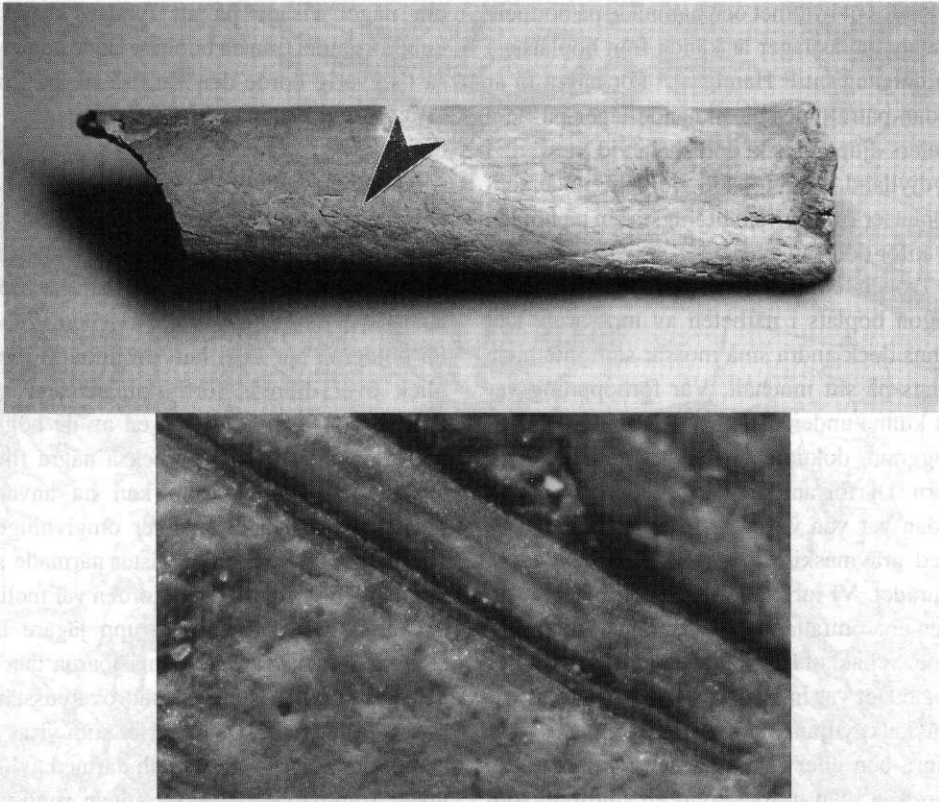


Fig. 3. Fragment av extremitetsben med markerade snittspår som nedanför visas i 40 x förstoring. Foto: Ola Magnell.

av den kalla perioden har förhållandena varit extrema, med temperaturer i genomsnitt 20 grader lägre än idag. Landisen avancerade i Mellansverige och stängde av utloppet för Baltiska issjön. Vattnet strömmade ut genom Öresund och formade en svårforcerad barriär mot väster. Man har antagit att människorna och också flertalet djur vid denna tid hade lämnat inte bara Sydsverige utan också resten av Sydsandinavien. Tidigare har några fynd också kopplats samman med Ahrensburgkultur som tillhör slutet av Yngre Dryas, då klimatet förbättras och en ny landbrygga uppstår över till Östdanmark.

Den osteologiska undersökningen gav flera betydelsefulla inblickar. Även om ren dominerade bland fynden så fanns det också

rester efter flera hästar, och några enstaka ben från älg och fjällräv.³ På några ben fanns gnagspår från varg eller hund. Det visade sig att en betydande andel av benen var försedda med tydliga snittmärken efter slakt (fig. 3). Människor hade satt sina tydliga spår i materialet. Av renskallarna liksom av benen framgick att det förekom både tjurar och vajor liksom att såväl ungdjur som gamla renar fanns representerade.

Lämningar efter bosättning?

Den rimligaste förklaringen till materialansamlingen var att ben och horn tillhört ett s.k. utkastlager från en boplatz. Boplatzen kan ha varit belägen på sluttningen ovanför en vatensamling. Avfall som man velat bli av med

slängdes ut i vattnet och hamnade på botten. Sådana utkastlager är kända från boplatser i en dalgång intill Hamburg.⁴ För några få år sedan påträffades ett liknande lager på flera meters djup i en s.k. dödishåla vid Slotseng i Sydjylland.⁵ Man hade tidigare undersökt boplatser från isavsmältningsfasen på höjden ovanför dödishålan.⁶

Trots intensivt sökande kunde vi inte finna någon boplatz i närheten av mossarna. Det fanns dock andra små mossar som inte hade tömts på sitt innehåll. Vår förhoppning var att kunna undersöka en sådan mosse och att noggrant dokumentera läget för ben och horn. Därför anlätades fastighetsägaren som redan var van vid att gräva i mossar för att med grävmaskin ta upp några schakt inom området. Vi inriktade oss på ett par platser. Den ena omfattade ett fortfarande sankt område. Schakt ut från kanten av mossen följdes noga. Det var inte svårt att återfinna den vitgrå kalkgyltjan, men tyvärr framkom inte några ben eller horn. Ett schakt togs också upp i en liten mosse invid en sluttning som kunde ha varit lämplig för bosättning. Här kunde man misstänka att jord glidit ned och delvis täckt ett eventuellt boplatzlagert och utkast. Men inte heller i detta område observerades ben, horn eller flintor. Jag hade senare möjlighet att följa tömningen av ytterligare en liten mosse. Här får man tala om maximal otur, då denna mosse var den enda i området som inte gav några som helst fynd av ben och horn.

Arton ben och horn blev C14-daterade.⁷ Dessa dateringar spänner över ett betydande tidsskede, minst tvåtusen år, från sen del av den varma Alleröd tiden genom det kalla skedet Yngre Dryas och in i Preboreal tid – den äldsta delen av varmetiden. Detta betydde att jägare som tillhörde såväl Brommekulturen som Ahrensburgkulturen hade använt platsen. Dateringarna är förhållandevis jämnt fördelade under denna långa tid. Detta

om något visade på att fynden knappast kunde komma från en boplatz. Hade den varit så långvarig borde den vara så rik på flintavslag att vi knappast hade missat den.

Sommar- och vinterjakt

Om det nu inte rörde sig om en ordinär boplatz hur kan fynden förklaras? Hässleberga ligger i kanten av det sydvästska backlandskapet med Lundaslätt mot norr (fig. 4). På höjderna har man haft en utmärkt överblick över djurens förflyttningar norr om fyndplatsen. Vid besök på en av de högsta backtopparna påträffades också några flintavslag och skrapor som kan ha använts medan man spanade ut över omgivningen. Då flockar av renar eller hästar närmade sig har man gömt sig till dess hjorden var mellan backarna. Där kunde en grupp jägare lätt skrämja ut några djur i småsjöarna där de var ett lätt byte. Detta jaktsätt överensstämmer väl med några iakttagelser som visar att en del renar var hornlösa och därmed avlidit under sommaren.⁸ Men en annan rimligare men mera förvånande situation framstod då det framgick att några av renarna hade avlivats på vintern.

Eftersom djuren har jagats vintertid så har fyndplatserna vid den tiden varit isbelagda. Vi vet från observationer i vargrika trakter att renen gärna står ute på isen när den vilar. Här har de god kontroll över den närmaste omgivningen och vargar har stora svårigheter att anfälla renarna ute på isen. I småsjöarnas kant fanns också buskar och småträd att beta. Kanske hästarna också tillämpade ett liknande beteende. Invid fyndplatsen finns några backar som kan ha varit utmärkta skydd för människor när de smög sig på renarna. Med pil och båge eller kastspjut behövde jägarna inte ta sig ut på isen. De kunde nedgöra djuren från stranden. Det nedlagda bytet styckades på isen och det som man inte tog till vara fick ligga kvar. En och annan

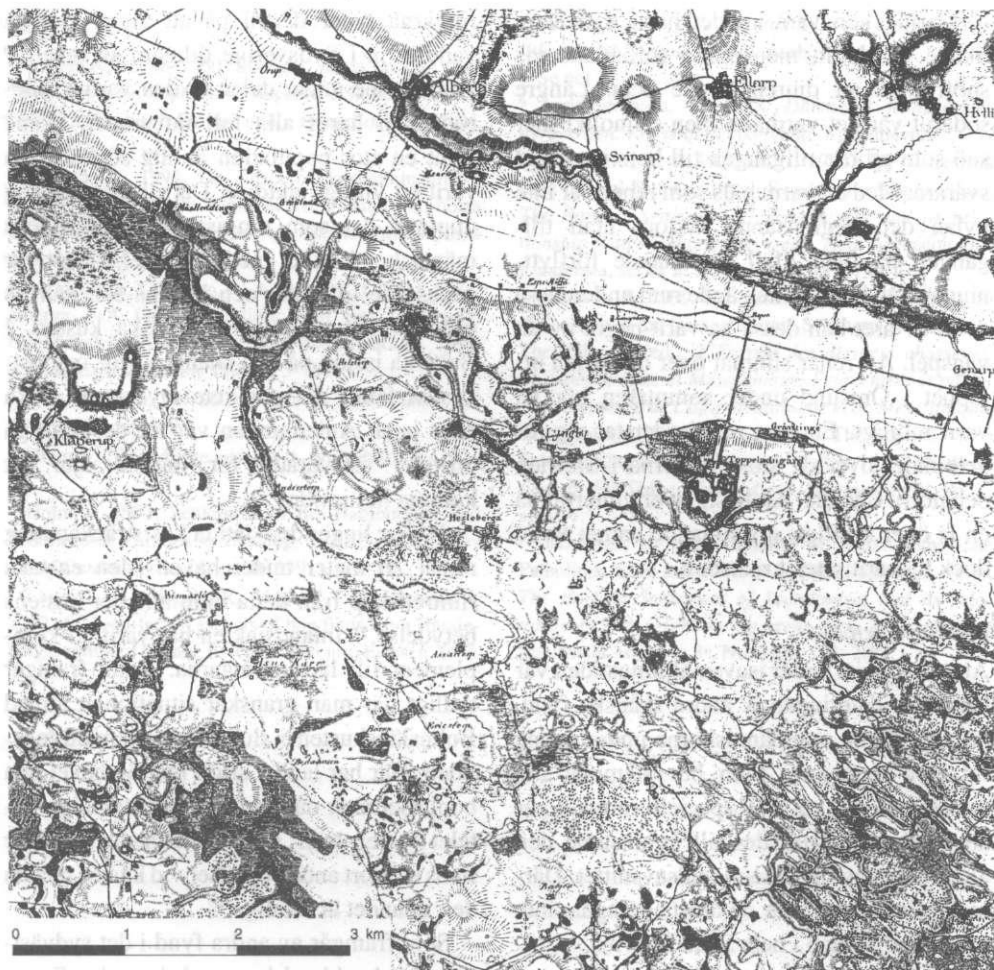


Fig. 4. Landskapet runt Hässleberga (stjärna mitt i bilden) baserat på rekognosceringskartan från 1810-talet. I norr är landskapet förhållandevis plant medan området runt och söder om Hässleberga domineras av kuperad terräng med våtmarker markerad med horisontell skraffering.

varg och hund kunde sedan få ett skrovsmål på det övergivna köttet. Men resterna frös snabbt till oätliga isklumpar. När våren smälte isen hamnade dessa på sjöns botten.

Under årtusenden har människor på sin vinterjakt besökt detta backlandskap och ibland haft god jaktlycka. I sydvästra Skånes backlandskap finns ett flertal små mossar i vilka man funnit företrädesvis horn men också ben av ren (fig. 1). Det är nog hornen, ibland med bevarade kranier, som tilldragit

sig störst intresse och därför tagits tillvara när man påträffat dem vid dränering eller torvtäkt. Vid närmre studier av dessa fynd har snittmärken identifierats. Människor har haft ett finger med även när dessa hamnade på sjöbotten. Det tycks som att denna vinterjakt på isen har varit ganska vanlig.

Att en del ben dateras till en tidig del av Yngre Dryas, då det var ovanligt kallt, anger att man stannat kvar i denna till synes ogästvänliga miljö till och med under vintern. En

förklaring kan vara att det här i sydvästra Skåne var kallt, men också förhållandevis snöfritt så att djuren kunde beta. Längre söderut var det varmare, men sannolikt mer snö som gjorde tillgången till bete betydligt svårare. Med en varm päls som renens är inte kylan den begränsande faktorn utan tillgången på föda. Ifall omfattande förflyttningar från kontinenten ägde rum under vissa delar av året kan dessa ha varit något av ett vågspel. Att renar simmat över det strida utloppet i Öresund under sommaren bör ha varit möjligt. Enorma renhjordar tar sig regelbundet över de stora floderna i Sibirien och norra Canada. Att ta sig över vintertid på en is över kraftiga strömmande vatten torde dock ha varit ytterst riskabelt.

Inte bara renjakt

Att ren funnits under isavsmältningstiden var känt från dateringar av andra skånska fynd. Vi talar gärna om människorna under denna tid som renjägare. Men hur stämmer det överens med fakta? Av speciellt intresse var att hästbenen daterades till åtminstone den äldre delen av det aktuella tidsavsnittet. Därmed blir dessa hästar de äldsta belagda, inte bara i Skåne utan i hela Skandinavien.

Hästen var vid denna tid av en storlek motsvarande en större ponny och därmed lik przewalskihästen, den enda kvarlevande vildhästen från Centralasien.⁹ Möjligen trivdes detta djur bättre än renen under den kallaste perioden. Vi har kanske svårt att sätta hästen i samband med arktiska förhållanden. Men det visar sig att hästen var speciellt vanlig på kontinenten när det var som allra kallast och landisen var som störst för cirka 20.000 år sedan. Hästar överlever på ganska näringsfattigt gräs som snabbt växer upp. Renen trivs bäst med lavar som behöver betydligt längre tid att återbildas.

Man skall därför vara något försiktig med att se renen som det viktigaste bytet. Date-

ringarna tyder därtill på att älgen kan ha vandrat in i Sydsverige tidigare än renen.¹⁰ Åtminstone under delar av den varma Allerödstiden har i alla fall nuvarande Skåne rymt en stor population av älg som kan ha varit ett viktigt jaktjur. Därtill får man nog uppfatta det som om isavsmältningstidens människor i likhet med eskimåer främst var anpassade till fiske och jakt på säl, valross och val utmed den västskånska kusten. I Baltiska issjön på den skånska syd- och ostkusten fanns det nog inte mycket att fiska eller jaga. Anledningen var att det kraftiga utflödet försvårade för marina djur att komma in i issjön.

Tyvär ligger den dåtida kuststräckan idag minst 20 meter under havet. Men enstaka flintredskap från detta djup antyder kustens betydelse.¹¹ Inlandsjakten har varit ett komplement till havsnäringarna. Detta framgår tydligt när man granskar situationen utmed Bohuslänskusten i slutet av isavsmältningstiden. Här har landet stigit mer än havet och boplatserna är därmed belägna åtskilliga 10-talet meter över nuvarande havsnivå. Här finns ett stort antal boplatser vid kusten medan de i inlandet är fåtaliga.¹²

Som framgår av andra fynd i det sydvästskånska backlandskapet så kan det finnas flera liknande fynd efter tillfälliga slaktplatser. Exempelvis tillvaratogs en del renhorn i de mossar som tömdes då man anlade flygplatsen i Sturup. Tyvärr fick jag kännedom om dessa fynd först flera år efter det att flygfältet stod färdigt.

Det vore av stort intresse ifall man kunde kontrollera fler av de grävningar som utförs för att omvandla mossar till dammar för kraft- och fiskodling. Men bevakning av dessa insatser ingår inte i de ordinarie antikvariska insatserna. Här skulle amatörarkeologer kunna göra en utmärkt insats. En hel del horn och ben från ren har ju påträffats vid dränering och torvtäkt.

Noter

- ¹ Salomonsson, B. 1960. Sveriges äldsta kontakt med Västeuropa. En boplatz vid Segebro i Skåne. *Proxima Thule*. Sverige och Europa under forntid och medeltid. Stockholm, s. 1–25.
- ² Larsson, L. 1994. De äldsta boplatzlämningarna i Sydsverige. Fynd och boplatser kring Finjasjön, norra Skåne. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1994, no. 1, s. 2–16.
- ³ Magnell, O., Liljegren, R. & Ekström, J. 2000. Hässleberga – A Late Palaeolithic Kill Site in Scania. Confirmed by Analysis of Bone Modifications. *Lund Archaeological Review* 1999, s. 5–19.
- ⁴ Rust, A. 1962. *Vor 20.000 Jahren. Rentierjäger der Eiszeit*. Neumünster..
- ⁵ Holm, J. 2002. Äldre end äldst. *Skalk* 2002:3, s. 27–30.
- ⁶ Holm, J. 1993. Settlement of the Hamburgian and Federmesser Cultures at Slotseng, South Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991), s. 7–19.
- ⁷ Larsson, L., Liljegren, R., Magnell, O. & Ekström, J. 2002. Archaeo-faunal aspects of bog finds from Hässleberga, southern Scania, Sweden. Valentin Eriksen, B. & Bratlund, B. (eds.), *Recent studies in the Final Palaeolithic of the European plain*. Aarhus, s. 61–74.
- ⁸ Se not 3.
- ⁹ Aaris-Sørensen, K. 1988. *Danmarks forhistoriske dyreverden. Fra istid til vikingetid*. København.
- ¹⁰ Liljegren, R. & Ekström, J. 1996. The Terrestrial Late Glacial Fauna in South Sweden. Larsson, L. (ed.), *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8º, No. 24, s. 135–139.
- ¹¹ Larsson, L. 1999. Submarine settlement remains on the bottom of the Öresund Strait, Southern Scandinavia. Thevénin, A. (ed.), *L'Europe des derniers chasseurs. Épipaléolithique et Mésolithique. Peuplement et paléo-environnement de l'Épipaléolithique et du Mésolithique*. Grenoble, s. 327–334. Larsson, L. & Theander, C. 1999. Stenåldersboplatser på havets botten. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1999, no. 2, s. 1–11.
- ¹² Kindgren, H. 1996. Reindeer or Seals? Some Late Paleolithic Sites in Middle Bohuslän. Larsson, L. (ed.), *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8º, No. 24, s. 191–205.

Om vägar och den allmänna rörelsen

– en studie av Clas Trozelius skrifter från 1760-talet

Av Mattias Qviström

Agr. dr, Institutionen för Landskapsplanering, Alnarp, SLU

För denna gång vil jag endast med mina tankar gå ut på den allmänna Lands-vägen, och därstädes taga i ögnasigte, hvad ärans vänner och trefna undersåtare hafva utträttat.

(Trozelius 1765, s. 4)

När lundaprofessorn Clas Trozelius vandrar längs med landsvägen i sina tankar, ger han oss en unik inblick i vad en av landets första professorer i ekonomi ansåg om vägarnas roll i samhället. Det är i början av de stora jordbruksreformernas tidevarv, och med jordbruket i förgrunden skildrar han hur goda vägar kan bidra till »rörelsen» i landet. I följande uppsats redogörs för Trozelius tankevandringar i ovan citerade avhandling samt för två enligt hans mening kompletterande arbeten (Trozelius 1761, 1762).

Inledning

Gårdagens vägar framställs vanligen som eländiga, krokiga, smala och backiga – kort sagt i alla avseenden sämre än dagens vägar. Men vad en god väg är beror på samhällets behov och dess föreställningar om goda transporter och ett gott samhälle. Det är alltför lätt att överföra dagens syn på bristfälliga vägar till, exempelvis, 1700-talets ekonomer då de beklagar sig över samtidens väghållning. Idéhistoriska betraktelser av vägarnas skiftande roll i samhället kan göra oss uppmärksamma på skillnaderna i synsättet på goda vägar – och därmed problematisera den framstegsdeterministiska föreställningen att vägarna ständigt blir bättre (Qviström 2003). Förhoppningsvis kan denna uppsats bidra till en sådan förståelse.

Det är 1760-talets vägar som står i centrum för detta arbete (se bild s. 12–13). 1700-talets vägnät bör betraktas från två skilda håll om intresset för väghållning, transporter och vägplanering skall belysas. För det första måste de statliga ambitionerna att binda samman riket med landsvägar, skjutshåll, gästgiverier, itinerarier (vägkar-

tor) och milstenar studeras (se Söderpalm 1967, Mörner 2001). Med 1649 års Gästgivarordning hade det långväga resandets infrastruktur stärkts. 1734 kompletterades Gästgivarordningen och fick det utseende som gällde under 1760-talet. För det andra bör de enskilda markägarnas perspektiv uppmärksammas; det var bönder som upprätthöll landets skjutssystem och samma bönder som underhöll rikets vägnät. Det var dessutom bondens varor som till största delen upptog landsvägarnas trafik. Om Gästgivarordningen tydligt visar på statens intresse för snabba kommunikationer, så visar 1734 års lag samtidigt på hur vägbyggandet och väghållningen låg i den enskilda markägarens hand. I Byggningsbalken (BB) 25:1 föreskrivs att »Landsväg skal läggas i Länet ther then tarfvas; och låte Konungens Befälningshafvande vid Tinget ransaka, hvar then jämnast och genast giöras kan». Vidare anges att landsväg skall vara tio alnar bred, medan väg till ting, kyrka eller kvarn liksom annan farväg skall vara sex alnar. Vägarna skall även »fyllas och höjas upp» med sand och grus samt dräneras med hjälp av diken. (Sveriges

Rikes Lag ... 1734). Men framförallt är det markägarens roll som beskrivs i lagen, som fastslår att »Alle, som å landet hemman äga eller bruka, skola vägar rödja och broar bygga» (BB 25:8). Var och en tilldelades en vägloft i enlighet med fastighetens storlek att underhålla åtminstone två gånger om året.

Markägarens eller bondens perspektiv hamnar vanligen i skymundan då vägnars egenskaper studeras – vägunderhållet nämns endast som en börda och lantbruket som en passiv aktör. Detta är särskilt problematiskt då andra halvan av 1700-talet diskuteras. Intresset för jordbrukets förutsättningar var mycket stort i samtliga samhällsskikt (Lindroth 1989, Magnusson 2001), och tidens omfattande jordbruksreformer innebar en ofrånkomlig påverkan på vägnätet – om inte annat så eftersom vägunderhåll och skjutsning var en del av jordbruket (jämför Qviström 2002). Hur betraktades då vägnars roll och hur beskrevs behovet av förbättrade vägar? Clas Trozelius arbete om nyttan med landsvägar ger oss en unik inblick i 1760-talets syn på vägar och transporter betraktat utifrån jordbrukets perspektiv.

Clas Bleckert Trozelius

Clas Bleckert Trozelius (1719–1794) tillhörde inte 1700-talets stora tänkare. Det är tveksamt om ens 1760-talets Lund räknade honom till sin intellektuella elit. Det senare är desto mer beklämmande med tanke på universitetets »provinsiella obemärkthet» vid denna tid, med dryga dussinet professorer och inte ens 200 studenter som nästan uteslutande härstammade från Blekinge och Skåne (Lindroth 1989). Varför denne obemärkte professor trots allt är värd viss uppmärksamhet förklaras nedan.

År 1758 utsågs Trozelius till professor i ekonomi, ett praktiskt inriktat ämne som nyligen hade fått en plats vid universiteten. Först ut var tyska universitet på 1720-talet,

men redan 1741 inrättade Uppsala universitet en professur i ämnet (Magnusson 2001). Det var där som Trozelius skaffade sig sin utbildning (Leide 1971). Väl i Lund blev han omedelbart ifrågasatt. Till viss del kan kritiken ursäktas med att ämnet ekonomi, eller hushållningslära som det även kallades, betraktades som banalt och oakademiskt. Omdömet blev inte bättre av att Trozelius (liksom sina kollegor i Uppsala och Åbo) var bland de första att lägga fram vetenskapliga arbeten på svenska i stället för på latin (Johannesson 1982). Misstron var dock ömsesidig: Hansen (1942) skriver om ett »ohöjlt universitetsförakt» bland 1700-talets ekonomer. Jacob Faggots inflytelserika skrift om lantbrukets hinder och hjälp från 1746 ger tydligt uttryck för ekonomernas kritik. Ett avgörande hinder för lantbruket var enligt Faggot att landets »armar och rygg» (bönderna) tvingades arbeta utan »huvud och vett» (akademikerna), med resultatet att ett »gammalt bruk, fast det vore aldrig så elakt, blifva Jordbrukets ständiga rättesnöre» (Faggot 1746, s. 18). Ekonomernas avhandlingar borde därför skrivas på svenska och publiceras så billigt som möjligt för att underlätta deras spridning. Och ämnesvalen skulle givetvis spegla de vardagliga aktiviteterna inom lantbruket (jämför Magnusson 2001). Dessa deviser anammade Trozelius med stor frenesi. På löpande band publicerade han avhandlingar om biskötsel, brännvinstillverkning, tröskmaskiner, trädplanering samt givetvis ett arbete om det pågående storskitet. Delvis berodde hans stora produktivitet på ekonomiska bekymmer – det kom att dröja 20 år innan hans tjänst avlönades (Johannesson 1982). En dagboksanteckning av en student på genomresa i 1760-talets Lund låter oss ana Trozelius situation:

Jag gjorde sedan prof. *Trozelius* besök. ... Förföljd och föraktad af alla är prof. *Trozelius* lika munter och arbetsam under mäst tryckande omsorger,

såsom han ännu ej njuter minsta lön på stat. ... Prof. Trozelius är ganska fattig; förtjäna då icke dess många i hast hopradsade disputationer någon ursäkt, då han nödgas disputeras för brödfödan? ... Han är en ganska uppriktig och förtrolig man, men som han är det lika mot alla, har detta varit orsaken till den allmänna misseredit han här råkat ut för.

(Johan Henrik Lidén 1768,
citerad i Leide 1971, s. 59)

Den imponerande samling avhandlingar från Trozelius hand som finns i Lunds universitetsbibliotek ger onekligen läsaren en känsla av »i hast hopradsade disputationer». Att återutge de tre arbeten som ligger till grund för följande uppsats är knappast aktuellt; intressantare är att vaska fram de enstaka guldorn som luntorna rymmer.¹ Men kanske kan texternas trivialitet, med viss välvilja, vändas till en fördel? Det triviala är något som är alldagligt eller intetsägende; Trozelius lägger med andra ord fram teser som av samtiden betraktades som självklara eller åtminstone okontroversiella. Möjligen kan hans hyllvärnare därmed ge en någorlunda god bild av samtidens syn på goda vägar?

Med Trozelius i tankarna är det värt att upprepa ekonomihistorikern Lars Magnussons uttalande om att större intresse borde ägnas åt de medelmåttor som undervisade de »tröga prästsöner som befolkade den tidens universitet» – det är deras idéer som spreds ut i landet och färgade samtidens debatt och agerande (Magnusson 2001, s. 16). Väl tillbaka i byn var det de prästsöner och blivande godsägare som läst för Trozelius och hans kollegor som fungerade som katalysatorer för skiftesverksamheten och jordbrukets om-
daning.

Rörelser och jordbruksreformer

För att förstå Trozelius åsikter om nyttan med goda vägar måste något sägas om de omfattande jordbruksreformer som ägde rum under det sena 1700-talet. 1757 hade en förordning om storskifte antagits, enligt

Lindroth (1989) »okuvligt genomdriven» av Jacob Faggot, överdirektör för Lantmäterikontoret. Faggots redan nämnda skrift om lantbrukets hinder och hjälp var något av en programförklaring för skiftesreformen. Faggot uppmärksammade särskilt Skåne i samband med skiftesverksamheterna (Hansen 1942, Germundsson & Lewan 2003), och i denna landsända kom dryga 100 storskiften att påbörjas under 1760-talet (Dahl 1941). När Johan Lorents Gillberg år 1765 skildrar Malmöhus län är det en jordbruksbygd under kraftig förvandling som framträder. Denna omvandling intresserade givetvis Trozelius, som betraktade jordbruket som samhällets motor. Två år efter Gillbergs beskrivning (och publicerandet av *Om landsvägar*) lät han trycka en avhandling om nyttan med storskifte, där skiftets motståndare kraftigt kritiserades och möjligheterna till ett mer produktivt jordbruk lyfts fram (Trozelius 1767). Vägarnas roll nämns inte i skriften, trots att de var en integrerad del av jordbruket.

Brukandet av jorden är emellertid inte allt. Det behövs något mer, och detta något benämndes under 1700-talet rörelse. Begreppet är långt ifrån entydigt. Faggot (1746) beskriver handel, bergsbruk och fiskerier som rörelser, det vill säga näringar. Längre fram i samma skrift formuleras ett förslag om hur näringarna ska få »dubbelt lif och qvickare rörelse», med andra ord ökad vitalitet eller produktivitet. Något senare liknas en stad som har för lite rörelse vid ett svagt hjärta; rörelse är här synonymt med cirkulation. Slutligen diskuteras rörelse på ett närmast filosofiskt plan, då han menar att »Alt hvad rörligt är i Naturen och konsten, det röres ej af sig sjelft, utan af något annat» (Faggot 1746, s. 56). Vad som sätter naturen i rörelse får vi inte veta, men med en mekanisk syn på naturen är Gud ett troligt svar. Påståendet om naturens rörelse används i en liknelse för att visa på städernas motsvarande roll, vilket var

att sätta lantbruket, alla näringsars moder, i rörelse (jämför Retzius 1776). Även Trozelius skildrar rörelsen på ett övergripande plan som en samhällets drivfjäder:

Rörelsen muntrar och liksom tvingar menigheten att sysselsätta sig med nyttiga gjöromål och riktande förrättningar; den framläcker så oförmäkt jordens dolda krafter, när landmannen kan leva i det glada hopp, att dess möda, svett och arbete väl betales genom varornes fördelagtiga afsättning.

(Trozelius 1762, s. 26)

Nya idéer om rörelsens betydelse hade formulerats vid seklets mitt av en inflytelserik fransman, Jaques Turgot. I fysiokratin andabetonade han liksom Trozelius jordbruket som den enda näring som kan rendera ett produktionsöverskott. Därför, menade Turgot, måste flödet från jordbruket underlättas i största möjliga utsträckning så att dess överskott kan gjuta liv och rörelse i samhället i stort. Ju bättre kommunikationer och transporter desto snabbare samhällsligt framsteg, var hans teknikdeterministiska slutsats. Som finansminister lät han teorierna ta fysisk form, bland annat genom att effektivisera det franska vägbygget (Williams 1993). Teknikhistorikern Rosalind Williams har tydligt visat på de nära sambanden mellan Turgots framstegsfilosofi och strävan efter bättre och snabbare transporter. I Turgots argumentation anar vi rötterna till dagens strävan efter motorvägar och höghastighetståg. Men skulle Trozelius eller Faggot verkligen ställa upp på Turgots resonemang?

Det är ett samspel mellan behovet av rörelse å ena sidan och jordbrukets produktion eller outnyttjade potential å andra sidan som Trozelius skildrar, och det är mot bakgrund av detta samspel som följande analys skall förstås. Jag beskriver Trozelius arbeten nedan under egna rubriker och fokuserar på hans beskrivningar av nyttan med vägar och vägbyggande samt framstegstanken. Hans stavning, med alla tryckfel, har behållits.²

Nyttan med goda vägar

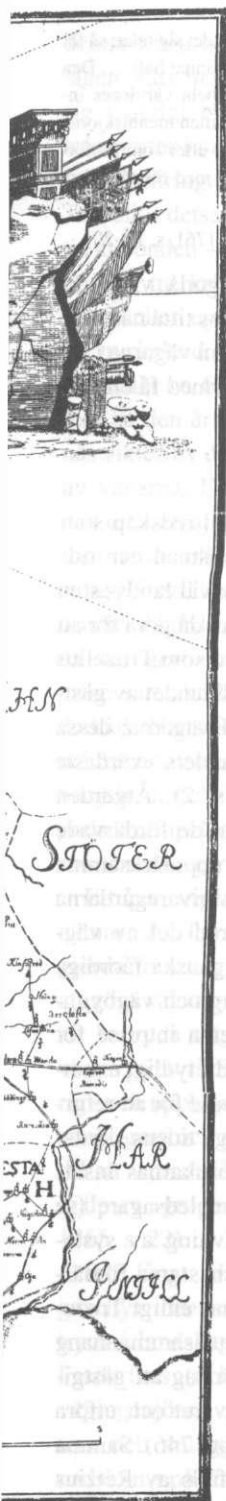
Trozelius syfte med *Om landsvägar* är att beskriva »hvad goda vägar bidraga till rörelsen i landet» (Trozelius 1765, s. 37). Att deras »rätta anläggning, rödjande och tilbörliga häfdande, står den almäna rörelsen förnämligast att vinna» talas om redan på arbetets första sida. Därefter ägnas arbetet åt att i vida svängar förklara och exemplifiera denna nytta.

Efter en allmän inledning övergår Trozelius till att förse avhandlingen med en biblisk inramning. Med skapelseberättelsens hjälp förklarar han vägarnas värde. Alla folkslag har spridits från en och samma punkt; hur hade detta kunnat ske utan röjande av vägar? Och alla är vi barn av samme Fader, alla lever vi i samma rike; hur onaturligt skulle det då inte vara att undertrycka vår nyfikenhet om hur det står till med våra bröder? Vidare konstateras att naturens gåvor är utspridda världen över och att det ligger en Guds vishet i att man inte kan odla kaffe i Sverige eller odla saffran i Nordafrikas fjäll, »att den ena grannen längtar efter det, som finnes hos den andra» (Trozelius 1762, s. 4). Om allt funnes på samma plats skulle det leda till vämjelse och leda. Dessutom konstateras att hela Europa skulle »vara et Barbari» om det inte vore för att Österlandets vetenskaper spridits ända hit (Trozelius 1765).

I arbetets yviga argumentering för vägar- nas betydelse nämns även det dagliga arbete som regering och landhövdingar utför för att förbättra vägarna, som ett bevis för vägar- nas nytta:

såsom bidragande till Rikets prydning, sin egen heder och ärefulla åminnelse, samt medborgares nytta, i synnerhet landtmannens, som derigenom sparar mycken tid och omkostnad på sina reser, både med fälg, hästar och vagnar, så vel vid sjelfva väglagningen, som äljest på sina reser och forer till Städerna, och andre marknads platser.

(Trozelius 1765, s. 31)³



Johan Lorents Gillbergs karta över Malmöhus län låter oss ana det samtida vägnät som låg till grund för Troze-
lius arbeten om nyttan med vägar (Lorents 1765). Av
kartan framgår de stora landsvägarnas och »byvägar-
nas» (snarare: sockenvägarnas) sträckning i grova drag.
Kartan kompletteras i nämnda skrift av en vägvisare till
länets landsvägar med angivelser om miltal, gästgivare-
gårdar, broppenningar etc.

En lång eller besvärlig resa kan kosta mer än den inkomst som försäljningen ger – därför behövs bättre vägar för att underlätta handeln. I första hand är det handeln mellan stad och land som Trozelius avser. I ett av hans tidigare arbeten nämns även varans prisökning i samband med »obeqväma land-frakter»; om inte heller goda segelleder finns att tillgå så hindras »den så högst nödiga rörelsen; kreaturen utmärglas, hvilka til åkerbrukets upodlande och den öfvriga hushållningens rätta drift äro så nyttige och nödvändige.» (Trozelius 1761, s. 5–6). Bristande transportmöjligheter slår alltså mot jordbrukets produktionsförmåga – ett argument som ständigt återkommer i de här studerade skrifterna. Trozelius konstaterar:

Landet har icke rätteligen kunnat blifva upodlat, när Landtman icke hafvit beqväm lägenhet til sina varors nedförande til städerna, utan har nödgats vintertiden göra til dem en 40 til 50 mils resa: Har således icke hunnit med at öfver trenne forar årligen nedföra, det öfriga han har, antingen i öfverflöd och brännvins supande förtärt, eller har det till ingen nytta blifvit liggande och på hvarjehanda sätt aldeles förderfvat. Men när Landtmannen får föryttra sina varor til Borgaren och Manufacturisten, så trivas de bägge väl af en sådan försigtig varornes förväxling ... När altså alt hvad i dässe aflägsne och vidsträkte orter finnes af naturen vara framalstrat, vidare upodlas och förbättras, med beqvämlighet til inrikes städer och utrikes orter kan öfverföras ... [leder detta till] ... allmänna och enskilda Hushållningens förbättring och rätta till växt.

(Trozelius 1761, s. 18–19)

Det är en god avsättning för jordbruket som är det centrala för Trozelius – det handlar om att uppmuntra och möjliggöra en vidare uppodling och att tillvarata allt som odlas. Det är en »jämn rörelse» som poängteras i hans arbeten, behovet av att uppnå en balans snarare än ett omfattande flöde eller en cirkulation i sig:

När Rikskroppen sättes i en sådan jemn rörelse, må han väl: Manufacturister behöfver icke klaga öfver brist på afsättning och köparen hafver icke nödigt, at, på en gång, göra et alt för stort upköp; utan som

han vet sig hafva en lätt tilgång til det sig felar; så får dels penningar göra tjenst på ett annat håll. ... Den EVIGE GODHETEN har gjort hela världens inbyggare delaktige af sina häfvor: men menniskjorne blifva i den mån däraf ägare, alt efter som de försigtigt inrätta sina gjöromål, och med förstånd fara efter at deltaga i denna skatten.

(Trozelius 1761, s. 19–20)

Argumenten för nyttan av goda vägar är ganska allmänt hållna, så låt oss titta närmare på vad Trozelius har att säga om vägarna i sig och deras underhåll för att därmed få en mer jordnära diskussion.

Vägbyggnad

En fördärvad väg skadar såväl redskap som hästar och medför »möda, kåstnad och tidspillan» för de vägfärande, såväl lands- som stadsmän ifråga. Vad kan man då göra för att förbättra vägarna? Den åtgärd som Trozelius fäste störst värde vid var inrättandet av gästgivaregårdar längs med landsvägarna; dessa benämner han som en av landets »värdaste föremål» (Trozelius 1765, s. 2). Åtgärden nämns i samma andetag som de fördärvade vägarna, och det är värt att uppmärksamma att skjutssystemet och gästgivaregårdarna betraktades som en integrerad del av vägsystemet. Trozelius i övrigt ganska fåordiga kommentarer om väghållning och vägbyggnad visar på hans konsekventa intresse för jordbrukets förutsättningar. Ett tydligt exempel på detta är Trozelius intresse för att reformera skjutshållet, det vill säga tidens skjutsväsen som byggde på lantbrukarnas insats såväl i form av kreatur som ledsagare (se Mörner 2001 för en beskrivning av systemet). Systemet leder till att hästarna fördärvas och åkerbruket försummas enligt Trozelius (1762). Han redogör i detta sammanhang för Faggots mycket goda förslag att gästgivarna skall överta skjutsansvaret och utföra detta mot betalning (se Faggot 1746). Samma uttalande om skjutsningen fällt av Retzius några år senare (1776). Det är uppenbart att

denna fråga betraktades som särskilt angelägen; varken Retzius eller Faggot bekymrar sig i övrigt särskilt mycket om vägar och transporter i nämnda arbeten.

Förbättringar av vägunderhållet var för Trozelius detsamma som åtgärder som sparar tid åt bonden – oavsett om det sker genom att mindre tid krävs för väglagning, skjutsväsende eller egna transporter. Kontinuitet är ett nyckelord för god hävd av vägarna; att återställa en försummad väg kostar mycket mer än den årliga skötseln, och därför betonas vikten av den lagstadgade årliga tillsynen av vägarna. Dessutom fördubblar lantmannen ofta sitt arbete genom att använda värdefullt virke till väglagning i stället för sten enligt Trozelius (1765). Broar, diken samt trummor borde göras av sten i stället för trä, då det ger varaktiga konstruktioner, spar virke samt kräver färre dagsverken för underhåll. Hans Ramels anläggande av vägar och broar av sten samt Getingebron, Vänersborgsbron och Nyköpingsbron tas här som goda exempel – gedigna stenkonstruktioner som än idag går att beskåda.

Ett par utgångspunkter för vägbyggnad nämns av Trozelius som relativt nyligen gjorda framsteg: att göra halvbroad av sten, att göra vägen på alla ställen tillbörligt bred, att bepröja vägen med lövträd, att dosera vägen på ett riktigt sätt så att den ligger »kullrig» och upphöjd »medelst underbäddning af enris, grus och sands påförande» samt att se till att vattnet får »sit tillbörliga affall» med hjälp av »gropar och diken m.m.» (Trozelius 1765, s. 22).

Inte långt ifrån där Trozelius befann sig gav nya idéer om vägbyggande tydliga avtryck i landskapet vid denna tid.⁴ Några av Frankrikes (och därmed Europas) främsta vägingenjörer var i full fart med att projektera och anlägga det yppersta i vägbyggnadskonst på andra sidan sundet. I december 1763 hade »Direktionen for de nye Vej-

anlæg» inrättats med nämnda franska experter som nyckelpersoner, och under 1764 och 1765 pågick med militärens hjälp flera vägbyggen i Köpenhamns omland (Jørgensen 2001). Spikraka, breda vägar, försedda med alléer och med en ingenjörsmässigt uppbyggd väggropp såg därmed för första gången dagens ljus i Danmark. Några motsvarande vägar kunde inte visas upp i Sverige vid denna tid, och med tanke på det korta avståndet till Lund är det intressant att konstatera att dessa vägbyggen inte har avsatt några spår i Trozelius skildring. Kanske beror det på att Trozelius medvetet riktade blicken främst mot Kina samt intresserade sig för antiken och svensk historia.

Plantering av lövträd och inte minst fruktträd längs med vägarna låg Trozelius särskilt varmt om hjärtat. Det är ett av de områden där de visa »Chinesarna» föregått med goda exempel (Trozelius 1765), men även Lunds omland kunde vid denna tid uppvisa ambitiösa planer på trädplanteringar. Virkesbrist och brist på byggnadsmaterial hade lett fram till en förordning år 1734 om att träd skulle planteras i slättbygderna, och 1765 anbefallde Landshövdingen i Malmöhus län att trädplanteringar skulle utföras längs med landsvägarna. Över 190 000 träd lär ha planterats under de nästföljande åren, men det stora flertalet kom (liksom vid tidigare planteringar) att antingen förstöras av bete eller gå åt till bränsle (Törje 1955). Trozelius formulerar samma år sitt förslag:

[Landshövdingen] låter ... plantera trän, å ömse sider af vägen, hvarigenom de vägfarande hafva mycken fördel. Om vintren utvisa de vägen, då snöyra infaller ... Om såmmaren gifva de löfrika trän en angenäm skugga ... Den tid torde kamma, at flere slags fruktträn så intaga pilens ställe, då Landmann kunde få hämta, om icke just en smakelig frukt, dock tjänlig at där af göra sig, med andra Länder, en ljuflig must. Hela Landet kunde ock få ett utseende af de Gamlas Hesperides. England och Frankrike lämna härå de kraftigaste bevis.

(Trozelius 1765, s. 35, jämför Gillberg 1765)

Trozelius förklarar hur angenämt det är att se de unga träden längs med landsvägarna, beklagar vandaliseringarna av planteringarna men konstaterar avslutningsvis att »et Patriotiskt sinnelag låter icke så lätt afskräcka sig» (Trozelius 1765, s. 36). Landets fortsatta kultivering kan inte gärna avbrytas av ett enstaka nederlag.

Förfäder och framsteg

Intresset för trädplantering hade goda grunder i virkesbristens och snålblåstens Skåne. Samtidigt ska symbolvärdet av att plantera ett träd inte glömmas bort, en sliten symbol för 1700-talets framstegstro, därtill med agrara-förtecken. Trädplanteringen skildrar tillväxt – och dess krav på kontinuitet. Den som fäller ett träd drar nytta av förfädernas gärningar. Detta synsätt genomsyrar Trozelius skildring av framsteget.

Trozelius poängterar behovet av att vörda och förundras över »ålderdomen» och tidigare generationers slit, då de »hafva kunnat förse sin Fosterbygd med bekväma vägar och en nyttig brobyggnad ... [och] ... arbetat på Sveriges välgång» (Trozelius 1765, s. 22). Hans arbete är följaktligen till stora delar en historisk exposé över antikens och den svenska förhistoriens vägar. Han har inte mycket till övers för dem som utförligt studerar andra länders historia, men inte känner sin egen. Det hindrar inte att Trozelius ägnar nära nog en tredjedel av *Om landsvägar* åt framförallt kinesernas men även romarnas och grekernas välbyggda broar, breda och stenlagda vägar samt fruktträdssalléer. Där emot används uttalandet för att förklara varför senare tidens utveckling i Europa inte behöver studeras närmre. Ett annat skäl till varför det samtida Europa är ointressant är att Sveriges vägar mestadels är:

öfvermåttan goda och säkra för röfveri och öfvervåld ... [och därtill är] ... skiutsen drägligare och Fålket tjänsttagigare, än i andra Länder. ... Kårt

sagt: Sverige har i alla åldrar öfvergått om icke alla, dock de fläste nationer i Europa, ja, snart sagt, i hela världen. Hvad i mörkaste Hedendomen var börjat, så vel med Landets upodling, som vägars anläggning, hafva de sedermera, så vidatid och lägenhet någonsin kunnat medgifva, vid magt hållet, och årligen förbättrat

(Trozelius 1765, s. 29)

De synnerligen patriotiska tongångarna saknade inte helt grund. Ahlström (1985) menar att 1700-talets andra hälft är en period då de svenska landsvägarna successivt förbättras till samma nivå som de främsta länderna i Europa (Frankrike och England), medan vägkvaliteten i Skåne däremot inte höll samma standard som i övriga landsändar (se även Mörner 2001).

Våra förfäder har alltså använt sin »förmågenhet» till att röja vägar som kan nyttjas av efterkommande generationer. Vad de har påbörjat återstår för oss, i upplysningens tid, att fullfölja enligt Trozelius. Han konstaterar att »De lefde i en nog så dunkel tid, vi åter i en uplysd. De äldre tiders fålk äro dock de jättar, på hvilkas nog styfva skuldrer vi kunna os stödja». (Trozelius 1765, s. 28).

Men den framstegstanke som anas hos Trozelius hänger främst samman med markens uppodlande, och de transporter som avses vilar i slutändan på naturens gåvor (jämför Frängsmyr 2001). Därtill lyfts vinsten av ett kontinuerligt hävdande och långsamt förbättrande av vägarna fram – resone-mang som hade kunnat gälla vilken jordbruksaktivitet som helst. Han visar på en mycket stor optimism beträffande markens uppodlande och anser (liksom Faggot) att klimatet förbättras då marken uppodlas (Trozelius 1762). Förbättrade kommunikationer är en förutsättning för exempelvis Norrlands uppodling, men i övrigt tycks inget stå i vägen. Han skriver:

Ingen måssa eller ljungr är så frönik, at de icke kunna utrotas ... Ingen lera så motsträfvig och ingen sandhed så mager, at den icke med flitigt arbete och god

insigt i Hushålls vetenskapen kan underkufvas: Fast mera kunna de fruktbare, men ännu för föföt lig-gande parker uppodlas.

(Trozelius 1761, s. 18)

Lägg märke till den skarpa kontrasten mellan den mycket optimistiska hållningen till jordbrukets framtid och den avvaktande eller kluvna inställningen till förbättrade transporter. Den försiktiga hållningen till transporter framkommer tydligast i Trozelius (1761). I arbetet skildras strömmrensningar som ett sätt att med arbete och konst »underhjelpa naturen». Trozelius fortsätter:

Ah detta syftar där på, at Landsens naturliga förmåner måtte än vidare upodlas. Hvad således blifvit framalstrat, genom snille och konst förädlad, bör, medelst god hushållning och en försigtig handel emellan Landsens inbyggare utspridas, til allmän och enskilt välfärd användas

(Trozelius 1761, s. 1-2)

Att denna spridning eller kommunikation skall ske försiktigt påpekas flera gånger i Trozelius (1761), liksom att kommunikationerna (precis som jordbruket) endast hjälper naturen på traven och är ett sätt att vårda eller uppodla naturens gåvor.

Avslutning

Varför fastnar Trozelius för vissa förhållanden medan annat ignoreras? Vintervägarernas stora betydelse för 1700-talets transporter (landets södra regioner undantagna) antyds endast i förbifarten. Inte heller nämns backarna – 1800-talets och det tidiga 1900-talets stora hinder enligt den tidens lantbrukare. Visserligen är de konkreta exemplen sällsynta över lag, men det är ändå påfallande hur lite vikt Trozelius fäster vid leriga och backiga vägar. I gengäld upptar broar och brokonstruktioner en stor del av Trozelius intresse – minns att detta är långt före Skånes utdikning och att våtmarker fanns överallt. Omlandets egenskaper påverkade antagligen vilka resonemang från samtidens vetenskap-

liga skrifter som Trozelius valde att betona.

Någon större originalitet uppvisar inte Trozelius alster, vilket i och för sig inte gör dem mindre intressanta. Avhandlingarna kan betraktas som tillämpningar av tidens debatt om jordbruksreformer på vägarernas betydelse – och sådana explicita resonemang om vägar är sällsynta. Hans åsikter är att betrakta som den akademiske bondens (det vill säga godsäggarens och prästens) partsinlaga, ett viktigt och ofta bortglömt perspektiv om vi vill förstå vägarernas ställning i samband med de stora jordbruksreformerna. Avhandlingarna ger oss därmed en samtidsskildring av hur vägarerna betraktades i samband med skiftesreformen. De ger även en bild av vad de blekingska och skånska studenterna fick med sig för idéer hem från Lunds universitet vid denna tid, lagom till det att byarna skulle skiftas.

Trozelius arbeten avslöjar en kluven inställning till vägarbeten och förbättrade transporter, då dessa alltid sker på lantbrukets bekostnad. Då samme bonde ansvarar för såväl rörelse som jordbruk är det omöjligt att betrakta företeelserna var för sig. Att Trozelius trots det underlät att diskutera vägar i sitt arbete om storskiftet visar tydligt vad han satte i första rummet. I den kultivering av marken och förädling av rikets natur som han eftersträvar kommer vägarerna i andra hand.

Trozelius skildrar alltså en balansakt mellan transporter och jordbruk. Det är den problematiken som visar på den stora skillnaden jämfört med dagens diskussion om goda vägar. Uppsatsämnet »goda vägar» berörde helt enkelt andra samhällsgrupper och inkluderade helt andra aktörer på 1700-talet än det gör på 2000-talet. Denna avgörande skillnad går förlorad om vi karaktäriserar 1700-talets vägar utifrån deras krokighet, vägbredd, och hjulspår. Väghistorikern Måns Mannerfelt skriver 1942 att:

Vägen var en gång ej blott en teknisk produkt, den ibland bättre, ibland sämre underhållna vägbanan. ... Vägen var ej blott en farled med grus och mo, jord och stenar ... Vägen, det var mil efter mil med stenmurar (vid vilka det växte mossor och hallon eller björnbär och ormbunkar), det var gårdesgårdar och staket ... det var väl också slutligen gästgivaregårdar med eld och värme ... Och ho vet rätteligen, var vägen slutar och den egentliga bebyggelsen, odlingen och markerna taga vid?

(Mannerfelt, citerad i Qviström 2003, s. 146)

När Mannerfelt fällde dessa ord höll gränsdragningen mellan jordbruk och väghållning än en gång på att omförhandlas, och vägen som fenomen höll därmed på att anta en ny form (se Qviström 2003). Det är dessa gränsdragningar mellan vägarna och deras omland som måste studeras om vägarnas historia ska förstås.

Tack till Jan Lannér för litteraturtips samt till Kjell Lundquist som gjorde mig uppmärksam på Trozelius arbeten.

Noter

¹ De arbeten som studeras här är alla tre avhandlingar, två på magisternivå och en på doktorsnivå. Avhandlingar skrevs vid denna tid av professorn för att därefter försvaras av studenten (se Leide 1972, Johannesson 1982). De arbeten som använts är Akademiskt snilleprof om nyttan och nödvändigheten af Strömrensningen och canalers öppnande »Til offentligt pröfvande, framgiffvit för magister krantsen af Samuel Lönegren» (21 sidor). Nyttan af forvagns inrättningen uti Sverige »Til offentligt pröfvande framgiffven af Anders Colliander Erlandsson» (28 sidor). Samt: Afhandling om landsvägar »Til åffentligt ompröfvande ... för lagerkrantsen, framgiffven af Anders Nyman (38 sidor). I avslutningen av Om landsvägar påpekas att de två tidigare avhandlingarna kompletterar denna.

² Vad Trozelius rent fysiskt rörde sig på för vägar behandlas inte i denna uppsats: se Qviström (2002) för en övergripande skildring av dessa vägar samt för källor till de skånska vägarnas historia. Landsvägarna i Malmöhus län (vilka förmodas spela en viktig roll för Trozelius personliga erfarenheter) framgår av en samtida karta i Gillberg (1765).

³ Den skånska hushållningens behov av bättre vägar kommenteras i två uttalanden; dels att »få framt någon tilförsel» så att inte »bröd-kårgen alt för högt uphängas»,

dels menar Trozelius att de höga vedpriserna beror på dåliga vägar (Trozelius 1765, s. 3). Jämför Faggots påstående, citerad i Germundsson & Lewan (2003, s. 7) om att provinsen »vore skapad till en brådkorg och spiskammare, varifrån städer, bergsverk och skärgårdar skulle kunna erhålla sin nödtorft».

⁴ Det geografiska avståndet är dock sällan avgörande för idéernas spridning. Norborg (1981) har studerat Lunds brevkontakter med sin omvärld i slutet av 1700-talet och visat på en påfallande svag korrespondens över sundet.

Litteratur

- Ahlström, Göran. 1985. *Infrastruktur och kommunikationer. Sverige under 1700- och 1800-talen*. Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet. Lund.
- Dahl, Sven. 1941. »Storskiftets och enskiftets genomförande i Skåne», *Skandia, tidskrift för historisk forskning*, band 14, s. 86–98.
- Faggot, Jacob. 1746. *Svenska landbrukets hinder och hjälp*. Stockholm.
- Frängsmyr, Carl. 2000. *Klimat och karaktär: naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Natur och kultur. Stockholm.
- Germundsson, Tomas & Nils Lewan. 2003. »Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i ett geografiskt perspektiv», *Ale*, nr 1, s. 1–32.
- Gillberg, Johan Lorents. 1765. *Historisk, oeconomisk och geografisk beskrivning öfver Malmö hus lähn uti hertigdömet Skåne*. Lund.
- Hanssen, Börje. 1942. *Jacob Faggot som ekonomisk författare*. Kungl. Lantbruksakademiens tidskrift, vol. 81.
- Johannesson, Gösta. 1982. *Lunds universitets historia II: 1710–1789*. Liber förlag. Arlöv.
- Jørgensen, Steffen Elmer. 2001. *Fra chaussé til motorvej. Det overordnede danske vejnets udvikling fra 1761*. Dansk vejhistorisk selskab, Odense universitetsforlag. Odense.
- Leide, Arvid. 1971. *Akademiskt 1700-tal: minnesbilder från Lunds universitet*. Gamla Lund årsskrift 53. Lund.
- Lindroth, Sten. 1989 [1975]. *Svensk lärdomshistoria, Frihetstiden*. Nordstedts. Södertälje.
- Magnusson, Lars. 2001. *Åran, korruptionen och den borgerliga ordningen. Essäer från svensk ekonomihistoria*. Atlantis. Stockholm.
- Mörner, Magnus. 2001. *Människor, landskap, varor och vägar: essäer från svenskt 1600- och 1700-tal*. Atlantis. Stockholm.
- Norborg, Knut. 1981. »Lunds förbindelser med sin omvärld i slutet av 1700-talet», *Svensk Geografisk Årsbok*, s. 141–147.

- Qviström, Mattias. 2002. »Enskiftets vägar», *Ale*, nr 1, s. 1–10.
- Qviström, Mattias. 2003. *Vägar till landskapet. Om vägars tidrumsliga egenskaper som utgångspunkt för landskapsstudier*. Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.
- Retzius, Anders. 1776. *Strödde tankar om brister i Skånska hushållningen, och medel til deras afhjelpande*. Physiographiska Sällskapets Handlingar.
- Sveriges Rikes Lag Gillad och antagen på Riksdagen år 1734. 1981. Gidlunds, Malmö.
- Söderpalm, Kristina. 1967. »Skånskt gästgiveri- och skjutsväsen», I: *Skånsk väg, Skånes hembygdsförbunds årsbok*, s. 39–54.
- Trozelius, Clas B. 1761. *Academiskt snille-prof om nyttan och nödvändigheten af Ström-rensningen och canalers öppnande*. Lund.
- Trozelius, Clas B. 1762. *Nytan af forvagns inrättningen uti Sverige*. Lund.
- Trozelius, Clas B. 1765. *Afhandling om lands-vägar*. G. Berling, Lund.
- Trozelius, Clas B. 1767. *Nytan af ägornes läggande i storskifte*. C. G. Berling, Lund.
- Törje, Axel. 1955. »De skånska pilarnas historia», *Skånes natur*, s. 3–50.
- Williams, Rosalind. 1993. »Cultural origins and environmental implications of large technological systems», *Science in context*, vol. 6, s. 377–403.

Liten astronomilära för Ales stenar

Av Curt Roslund

Docent i astronomi, Göteborg

Under senare år har det framkastats en kontroversiell teori som går ut på att Ales stenar konstruerats som en kombination av solkalender och solur under bronsåldern. Efter-
som teorin väckt stor uppmärksamhet är det angeläget att närmare se på den astronomi
som bör ligga till grund för en sådan teori.

Solens upp- och nedgång olika årstider

Allas vår erfarenhet av vinterhalvåret är att det utmärks av korta dagar och långa nätter, medan sommarhalvåret omvänt har långa dagar och korta nätter. Någon har kanske till och med noterat att solen på vintern aldrig kommer så högt på himlen som på sommaren. Andra har nog också lagt märke till att på vintern går solen alltid upp söder om öster och ned söder om väster, medan solen på sommaren går upp norr om öster och ned norr om väster. Förklaringen till dessa förhållanden står att finna i en lagbunden förskjutning under året av solens dagliga bana över himlavalvet.

Varje år vid vårdagjämningen omkring den 20 mars är jorden enkelt uttryckt så orienterad i förhållande till solen att dag och natt blir lika långa över hela jordklotet. Dessutom sägs solen denna dag överallt gå upp rakt i öster och ned rakt i väster. För varje dag som sedan går förskjuts solens bana över himlavalvet mot norr, med påföljd att solens upp- och nedgång också flyttas norrut samtidigt som dagarna blir längre än nätterna. Den dagliga förskjutningen avtar ju närmare vi kommer midsommar, och vid sommarsolståndet som infaller omkring den 21 juni avstannar den helt. Då går solen upp såväl som ned längst mot norr, och dagarna är som längst och nätterna som kortast. Därefter vänder solbanan mot söder och vid höstdagjämningen omkring den 23 september går

solen igen upp rakt i öster och ned rakt i väster och dag och natt är åter lika långa. Solens förflyttning mot söder fortsätter fram till vintersolståndet omkring den 22 december. Då har solen nått sin sydligaste upp- och nedgång, och dagarna är som kortast och nätterna som längst. Sedan vänder solen på nytt mot norr. Vet man en Orts längd- och breddgrad kan solens upp- eller nedgång på orten beräknas för alla dagar på året ur uppgifter samlade i tabellverk som den engelska *Nautical Almanac* vilken utkommer varje år.

Den dagliga förskjutningen av solens upp- eller nedgång är störst vid dagjämningarna, då den för Ales stenar uppgår till 0,7 grader eller 42 bågminuter. (Astronomer uttrycker förflyttningar på himlen i gradmåt, där en full cirkel omfattar 360 grader och varje grad 60 bågminuter. Grader anges med tecknet ° och bågminuter med '. En tumsbredd på armlängds håll upptar en vinkel om 2 grader och en enkrona sedd från kanten på samma avstånd 5 bågminuter). Den dagliga förskjutningen av solens upp- och nedgång avtar på Ales stenar till 36 bågminuter halvvägs mot solståndet och till 18 bågminuter 3 veckor från dem. Eftersom storleken på solens dagliga förskjutning varierar med breddgraden, gör vändpunkterna för solens upp- och nedgång det också. För Ales stenar ligger de i nordost respektive nordväst för sommarsolståndet och i sydost respektive sydväst för vintersolståndet. Det betyder att

från ett solstånd till nästföljande förskjuts såväl solens uppgång som dess nedgång 90 grader längs horisonten.

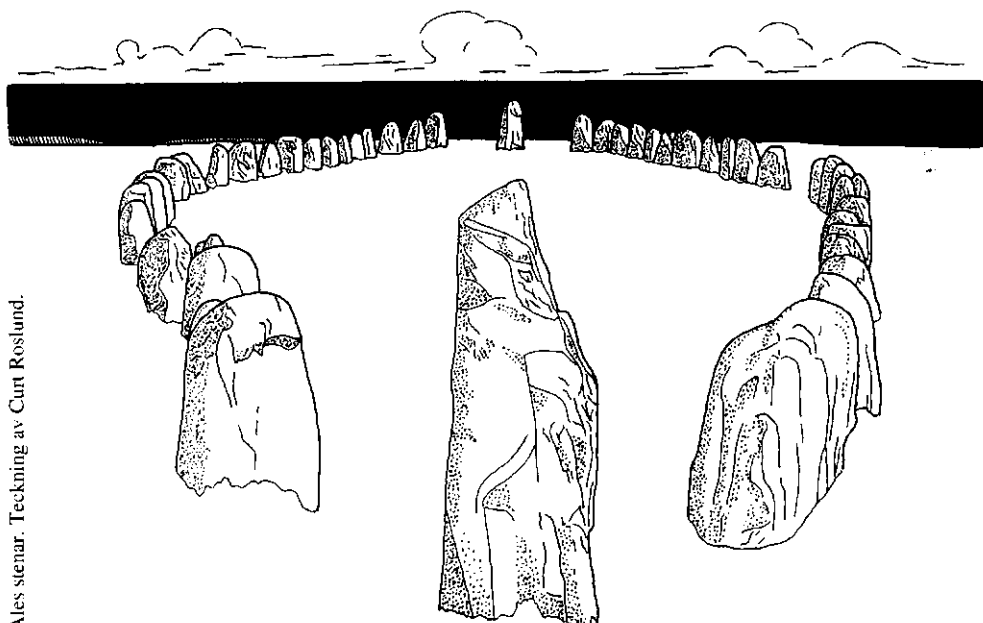
Faktorer som påverkar noggrannheten

År efter år upprepar solen samma beteendemönster i en given ort. I princip går solen upp och ned på samma plats på horisonten vid samma datum. Men gör man en noggrann iakttagelse av var på horisonten solen går upp en viss dag på våren, finner man att solen nästa år samma dag från samma observationsplats ändå går upp något söder därom. Nästa år fortsätter denna flyttning mot söder. Förklaringen till beteendet är att ett solår innehåller 365,25 dygn medan ett normalt kalenderår bara omfattar 365 dygn. Genom att insätta en extra dag, en skottdag, vart fjärde år kompenseras kalenderåret för de sex timmar det saknar jämfört med solåret och soluppgången förs tillbaka till sin ursprungliga plats på horisonten.

Observerar man solens uppträdande då

dagjämning råder, finner man att solen inte alls går upp rakt i öster eller ned rakt i väster. På Ales stenar sker det i stället 52 bågminuter norr därom. Detta är en effekt av att solljuset bryts i jordens atmosfär precis som i ett prisma med resultat att solen nära horisonten syns högre på himlen än vad den i verkligheten är. En annan följd är att solen på Ales stenar ses gå upp 4 minuter tidigare och ned lika mycket senare än om jorden saknat atmosfär. Dagen blir därför faktiskt en hel kvartstimme längre än natten trots att det är dagjämning.

Temperaturolikheter i jordens atmosfär uppskattas förorsaka variationer i ljusbrytningen på Ales stenar om cirka ± 12 bågminuter för platsen för solens upp- eller nedgång jämfört med ideala förhållanden. Det betyder att man får räkna med att solens uppgång och nedgång ett bestämt datum kan ta plats inom ett intervall av horisonten om ± 18 bågminuter från ett rest horisontmärke, om man dessutom tar hänsyn till effekten av kalenderårets kortare längd än solåret och svårigheten att resa ett horisontmärke på



Ales stenar. Teckning av Curt Roslund.

exakt rätt plats. När den dagliga förskjutningen av solens upp- och nedgång är större än detta värde, och det är den med undantag för 3 veckor på ömse sidor om solståndet, kan datum bestämmas med en osäkerhet om en dag för ett rest märke på horisonten. Det går således att bygga en solkalender genom att resa en serie stenar som utmärker var solen går upp eller ned bestämda dagar i kalendern sett från en utvald plats – utom för tiden närmast solståndet. Eftersom vårhalvåret faktiskt är två dygn kortare än hösthalvåret, behövs för fullständighetens skull en serie stenar för våren och en för hösten för såväl solens uppgång som dess nedgång.

Uppställning av stenar avsedda att utmärka bestämda dagar i kalendern kan ske på många sätt. Eftersom solen förflyttar sig 90 grader på horisonten från ett solstånd till nästa, är det nog enklast att ställa upp stenarna utefter en kvartscirkelbåge i öster för solens uppgång och längs en annan lika stor båge mot väster för solens nedgång. Observationer kan då göras från cirkelbågarnas gemensamma centrum både för solens uppgång och dess nedgång. En alternativ metod är att ställa upp dem längs en i norr-söder orienterad rät linje som utgör den längsta sidan i två likbenta rätvinkliga trianglar, en vänd mot öster och den andra mot väster, där hörnen med den rätta vinkeln utgör observationsplatsen för solens uppgång respektive nedgång.

Solåret för olika tidsepoker

En klar och mörk natt utan måne långt borta från städernas störande ljus framträder stjärnorna i all sin glans. Från Ales stenar kan man vid ett sådant tillfälle säkert räkna till fler än två tusen stjärnor. Stjärnhimlen vrider sig sakta medsols från öster mot väster som en följd av jordens rotation, men annars rör sig stjärnorna inte i förhållande till varandra. De bildar i stället varaktiga stjärnbilder,

bland vilka det finns de som namngavs redan för omkring tre tusen år sedan i Mesopotamien.

Solen, månen och planeterna vandrar däremot bland stjärnorna på himlen längs ett stråk som kallas djurkretsen, därför att det sträcker sig genom stjärnbilder huvudsakligen med djurnamn. I djurkretsen gör solen ett fullt omlopp på ett år i en bana som är en storcirkel som lutar $23^{\circ}26'$ mot himmelsekvatorn vilken skiljer norra stjärnhimlen från den södra. Den punkt på solbanan där solen på väg norrut korsar himmelsekvatorn kallas vårdagjämningsspunkt och tiden för denna händelse, som kan fastställas på sekunden, benämnes vårdagjämning. I våra dagar ligger vårdagjämningsspunkten på gränsen mellan Fiskarnas och Vattumannens stjärnbilder, men vid vår tideräkningss början låg den i Vädurens stjärnbild. Det är anledningen till att vi fortfarande börjar uppräknings av stjärnbilder i djurkretsen med Väduren.

Solens rörelse på stjärnsfären är en återspeglings av planeten jordens rörelse i en bana runt solen. I början av 1600-talet upptäckte den tyske astronomen Johannes Kepler vid bearbetning av den danske astronomen Tycho Brahes observationer på ön Ven i Öresund att jorden rör sig utefter en ellips med solen i den ena av ellipsens brännpunkter. Kepler kunde också visa att jordens banhastighet på omkring 30 km/sek varierar med avståndet till solen som i medeltal befinner sig 150 miljoner kilometer bort, ett avstånd som solljuset bara behöver 8 minuter och 20 sekunder för att tillryggalägga. Banhastigheten är störst då avståndet till solen är som minst – jorden sägs då ligga i perihelium i sin bana. Skillnaden mellan jordens största och minsta banhastighet utgör bara 1 km/sek, men får som följd att solårets fyra astronomiska kvartal inte är lika långa – se tabell nedan.



Himlen över Ales stenar en sommarmorgon. Foto Curt Roslund.

Kvartal	Nutid	700 f. Kr.
Vårdagjämning-sommarsolstånd	92,76 dygn	94,03 dygn
Sommarsolstånd-höstdagjämning	93,65	91,84
Höstdagjämning-vintersolstånd	89,84	88,64
Vintersolstånd-vårdagjämning	89,00	90,74

I dag inträffar perihelium omkring den 4 januari men för 2700 år sedan, då vi hade bronsålder, nådde jorden sitt minsta avstånd till solen först den 17 november i vår kalender. Det resulterar i att horisontmärken för solens upp- eller nedgång för bestämda dagar i kalendern då jämfört med i dag inte intar samma platser.

Solbanan bildar med himmelsekvatorn en vinkel som långsamt avtar. Som vi redan sett är denna vinkel i dag $23^{\circ}26'$, men var för 2700 år sedan $23^{\circ}47'$, vilket medför att solens vändpunkter på Ales stenar på bronsåldern låg 46 bågminuter längre mot norr respektive mot söder för sommar- och vintersolstånd. Alla andra upp- och nedgångspunkter för solen låg förskjutna mot vändpunkterna i förhållande till sina avstånd från dagjämningarna som var oförändrade. Även om perihelium på bronsåldern skulle ha in-

träffat på samma datum som nu, skulle en solkalenderanläggning från bronsåldern i dag inte ge rätt datum utanför den närmaste tiden kring dagjämningarna.

Ales stenar ej lämpligt som solkalender

1. Formen på stensättningen Ales stenar är onödigt komplicerad för en kalenderanläggning som bygger på solens upp- och nedgång.
2. Någon speciell punkt som kunde ha fungerat som observationsplats av solens upp- och nedgång har aldrig arkeologiskt påvisats på Ales stenar.
3. Någon beräkning var exakt stenarna skulle ha stått i en kalenderanläggning som bygger på solens upp- och nedgång har aldrig gjorts för tiden för Ales stenars tillkomst.
4. Alla stenarna står nästan på samma avstånd från varandra i den bäst bevarade delen av Ales stenar. Lika avstånd mellan stenarna syns därför ha varit det viktigaste kravet för deras uppsättning.

5. Inget arkeologiskt fynd har påträffats som antyder att Ales stenar utgjort en solkalender. Ett svagt skönjbart s.k. solhjul på en av de resta stenarna kan vara en naturlig bildning.
6. Det bästa sättet att bestämma datum är inte ur solens upp- eller nedgång utan ur solens höjd över horisonten i söder.
7. Det behövs ingen jätteanläggning av typ Ales stenar för att hålla reda på årets gång.

För att hålla reda på årets gång räcker det med en manshög stolpe som vid middagstid får kasta sin skugga på en tio meter lång timmerstock som utgår från stolpens bas på marken mot norr. Viktiga dagar i almanackan kan sedan markeras med en skåra i stocken dit skuggan når. En sådan solkalender är enkel att framställa, kan avläsas av vem som helst och fordrar ingen exakt injustering. Dessutom är middagssolen mer tillgänglig, eftersom den inte lika ofta skymms av dis eller dimma som morgon- och kvällssolen, och mer tillförlitlig, eftersom den inte påverkas i någon nämnvärd grad av solljusets brytning i atmosfären. Ända in på 1900-talet fanns det folk som visste hur långt in genom fönstren solljuset nådde på golvet i finrummet mot söder vid olika tidpunkter under året.

Det enda stödet för att Ales stenar kan ha haft ett samband med solen är att dess längdaxel pekar mot den uppgående solens vändpunkt i sydost vid vintersolståndet och mot den nedgående solens vändpunkt i nordväst vid sommarsolståndet. Orienteringen kan dock vara betingad av att stensättningen var ämnad att följa Kåsebergaåsens höjdsträckning. Visserligen är det fullt möjligt att vissa av Ales stenar kan ha satts upp för att peka ut solens upp- eller nedgång en eller flera dagar i almanackan, men eftersom vi inte känner till vilka dagar som var betydelsefulla i bronsålderskalendern, vet vi inte vilka dessa stenar kan vara och kan inte använda dem som bevis på att Ales stenar haft en kalenderfunktion.

Ales stenar som solur

Den markanta skillnad som råder mellan dag och natt, där den ljusa delen av dygnet kan utnyttjas för aktiviteter och den mörka för vila, leder naturligt till dygnet som grund för en indelning av solkalendern. Det finns ingen lika naturlig indelning av dagen om vi bortser från att solens middagspassage av meridianen i söder delar dagen i förmiddag och eftermiddag. Vår indelning av dygnet i 24 timmar har sitt ursprung i det duodecimala talsystem som var i bruk i det gamla Egypten. Olika kulturer har haft olika sätt att definiera tidens gång på dagen. Vi vet inte vilken indelning de använde som reste Ales stenar eller ens om de hade ett bestämt system för det. Vi har därför ingen tidsindelning att testa och därmed går det inte att bevisa om stensättningen tjänat som solur eller ens att anvisa lämplig uppsättning av stenar för angivandet av tiden i ett sådant ur.

Vi kan ana att behovet av en exakt tidgivning under bronsåldern knappast kan ha känts som särskilt angeläget. Det räckte säkert att observera solens ställning över lokala märken på horisonten, ett förfarande man använt sig av på många håll i Skandinavien långt in på 1800-talet. Det behövs ingen stor anläggning som Ales stenar för att exempelvis avgöra när solen står i söder vid sann middag, då solskuggan är som kortast.

Den klocktid vi använder i dag är relaterad till jordens rotation i förhållande till solen. Eftersom det tar jorden 24 timmar att göra ett fullt varv om 360 grader, så tar det jorden en timme att vrida sig 15 grader. Dagens solur är så konstruerade att de mäter jordens vridningsvinkel i förhållande till solen och anger vinkeln i ett tidsmått som kallas sann soltid. Så fungerar exempelvis de enkla solur som ofta pryder våra villaträdgårdar. De har en skuggvisare orienterad parallellt med jordaxeln och vinkelrätt mot den en ring

som bär en tidskala. Tyvärr är den sanna soltiden inte likformigt framskridande, eftersom jordens hastighet i sin bana runt solen inte är helt konstant under året. Dessutom gäller sann soltid enbart för orter på en och samma meridian. Den måste därför korrigeras till s.k. normaltid för att passa vårt behov av tid som flyter likformigt och som gäller över ett större område. Hela Sverige använder medel-europeisk normaltid.

Ales stenar och frågan om de kan ha haft en astronomisk funktion behandlas utförligare i här listad litteratur.

Litteratur

- Alfredson, H. och Meurling, K. *Bästa vägen till Muckle Flugga*. Stockholm 1976.
- Lind, B. F. *Ales stenar ur ett arkeoastronomiskt perspektiv*. Malmö 2004.
- Roslund, C. Ales stenar i ett vidare perspektiv. *Ystadiana 1990*, s. 113-132.
- Roslund, C. Gåtan Ales stenar. *Ystadiana 2002*, s. 94-107.
- Roslund, C. och Lindström, J. Det stora guidebråket på Ales stenar. *Folkvett* nr 2, 2002, s. 47-61.
- Strömberg, M. 1990. Vikingamonument eller maktsymbol i bronsåldersbygd. *Ystadiana 1990*, s. 33-112.
- Strömberg, M. Ales stenar – en komplicerad anläggning. *Ale* nr 1, 2004, s. 9-21.

Agrara entreprenörer vid enskifte och laga skifte – Nättraby socken i Blekinge 1807–1869

Av Johan Löfgren

Fil.kand., Karlskrona

Forskningen kring skiftesrörelsen har bl.a. uppehållit sig kring frågor om vilka som var drivande och aktivt ansökte om skifte. I forskningen har man ofta lyft fram hela grupper i samhället och därefter polariserat dem mot andra. Generaliserade resultat har formulerats i termer som »bönderna var sökande» eller »bönderna var motvilliga och 'herrarna' drivande». Åsikten om vilka som var entreprenörer i reformerna har pendlat.

Denna artikel är en vidareutveckling av den opublicerade C-uppsatsen *Aktörer vid enskifte och laga skifte i Nättraby socken 1807–1869*, Blekinge Tekniska Högskola (BTH) 2003. Jag vill rikta ett tack till Karl Bergman för all hjälp.

Inledning

I den tidigare forskningen betonades böndernas avoghet och de övre klassernas reformiver.¹ Alf Åberg lyfter fram böndernas syn på lagstiftningen som odemokratisk. Det gamla byalaget som röstande organ byttes mot skiftesvitsord som gav den enskilde möjlighet att själv förändra byns struktur.² Enoch Ingers har även framhållit det kompakta motstånd lagstiftningen mötte av bondeståndet redan i riksdagen, både vid storskiftet och laga skiftet.³ Forskningen har sedan gjort en rörelse, från denna mer »traditionella» syn till den nyare forskning som istället betonat böndernas mer välvilliga inställning till och aktiva deltagande i skiftesreformerna.⁴ Birgitta Olai betonar att hon inte kunnat finna något stöd för uppfattningen om böndernas motvilja. Tvärtom menar hon att de tog en aktiv del i jordreformerna.⁵ Carl-Johan Gadd visar i sin forskning att det i 63 % av fallen, i fem syd- och mellansvenska områden avseende storskifte, var bönder som själva ansökte om skiften. Gadd menar att dessa bönder i allmänhet inte var stora jordägare, men att de vanligtvis hade god ställning inom bonde-

samhället i form av titlar och förtroendeuppdrag som nämndemän etc.⁶

Patrick Svensson har ytterligare problematiserat frågan om skiftesreformernas entreprenörer. Han har till viss del sett bort ifrån den sociala stratifieringen och istället fokuserat på den sökandes subjektiva rekvisit, främst utbildning. Svensson menar, med stöd hos forskare som Mitch och Cipolla, att utbildning ökar entreprenörsviljan hos individen.

Utbildning har av flera forskare ansetts bidra till att individen som utbildat sig har en ökad entreprenörsförmåga, en ökad kommersiell förmåga och en ökad allokering förmåga.⁷

Svensson menar vidare att utbildning och läskunnighet just inom jordbruket var en mycket avgörande faktor, då jordbrukaren till skillnad från industriarbetaren var sin egen chef och utelämnad till sig själv att skaffa nyheter om innovationer inom sitt gebit, utläsa skiftets funktioner och regelverk etc.

En funktionell läskunnighet ledde också till att man själv kunde tolka och kontrollera viktiga transaktioner man deltog i som t.ex. skiftesprotokoll och hy-

potekslånsbestämmelser. Risken att man missuppfattade, eller t.o.m. blev vilseledd inför, dessa dokument som var viktiga för ens liv minskade om man själv kunde kontrollera det skrivna man undertecknade.⁸

Svensson lyfter även fram en annan effekt av utbildning. Han menar att den utbildade individen är mer benägen att röra sig

... geografiskt och socialt, att anpassa sig till förändringar - dvs. vara mer flexibel, samt att bli mer marknadsorienterad än icke-utbildade individer.⁹

Det kan antas att rörlighet på marknaden ger impulser till individen, impulser för ökad förändringsbenägenhet. Enligt detta resonemang spelar geografin roll; en gård belägen nära staden med dess marknad ger mer kontakt med marknaden och vice versa.¹⁰

Individens tillgång till nätverk är också avgörande. Rörlighet på marknaden och i staden skapar nätverk som i sin tur skapar

varaktiga kanaler en enskild bonde kunde ha för att få information, för att utverka lån, för att genomföra handelstransaktioner etc.¹¹

I nätverket dryftas idéer, entreprenören finner socialt stöd för sina planer och kan skapa kontakter med andra »externa» nätverk som sedan är ett stöd i »handlingsfasen».¹²

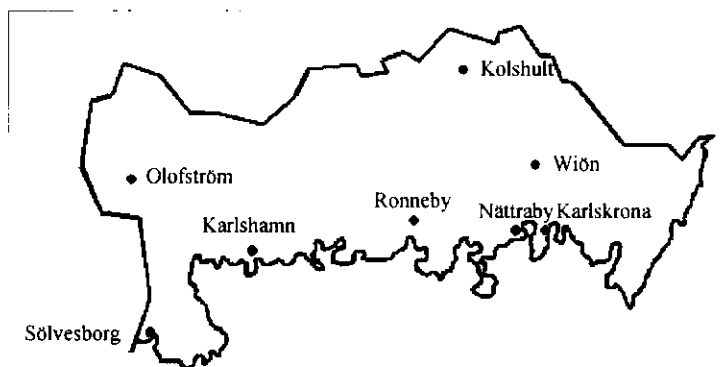
Svensson undersökning riktar sig mot de tre skånska socknarna Brösarp, Saxtorp och V. Karaby där han sökt identifiera och beskriva de undersökta entreprenörer som var aktiva vid jordbruksomvandlingen med hänsyn tagen till de ovan nämnda faktorerna, dvs. läs- och skrivkunnighet och nätverk. Svensson visar att det i hans undersökningsområde förhöll sig så att läskunniga bönder i allmänhet var de som ansökte om skifte.¹³

I en artikel i Ale nr 1, 2003 diskuterar kulturgeograferna Tomas Germundsson och Nils Lewan enskiftet i Skåne. De framhåller Jacob Faggots åsikter om jordskiften som en förutsättning för att de »... jordbrukstekniska

nyheter som vid den tiden utvecklats lättare [skulle kunna] införas i det svenska jordbruket».¹⁴ Germundsson och Lewan diskuterar kort initiativtagandet till byarnas enskiften och menar att det hos det genomsnittliga byalaget inte fanns förutsättningar att initiera ett skifte om det inte hade en förebild att gå efter, dvs. sett det genomföras i praktiken. Därför, menar de, var de tidiga initiativtagarna i Skåne främst godsägarna som visste att se fördelarna av en omarrondering av jorden. Germundsson och Lewan framhåller även den forskning som gjorts av Fridlitzius, som menar att det var de självägande bönderna i Skåne som i reformens inledning blev aktiva ansökare om skifte då de kunde se fördelarna och möjligheterna till ökad produktion.¹⁵ De drar en liknande slutsats som Svensson, dvs. att de självägande bönder som tillsammans med storgodsägarna var pionjärer i enskiftet vanligtvis hade »... en god förmåga att ta till sig information och att uttrycka sig skriftligt».¹⁶ Liksom Svensson, tar Germundsson och Lewan således hänsyn till faktorerna läs- och skrivkunnighet, utbildning och tillgång till nätverk i frågan om vilka som ansökte om skifte.

Två studier från Blekinge visar på att det även här fanns bönder som ansökte om skifte. I Joel Petterssons studie av storskiftet i hemmanet Wiön står två bönder för ansökningen.¹⁷ Även i Kolshults by, vars laga skifte studerats av Mikael Persson och Martin Håkansson, är det bönder som är ansökande.¹⁸ Dessa två byars geografiska läge är intressant. Wiön ligger i Rödebys socken, cirka en mil norr om Karlskrona som är regionens stora stad under 1800-talet. Kolshult är beläget i Medelstads härad, mellan byarna Eringsboda och Tving. Avståndet till Karlskrona är cirka en och en halv mil.

Hur ser då förhållandet ut i Nättraby socken i Medelstads härad, Blekinge län? Specifikt för denna socken är att den ligger



Blekinge

alldeles intill Karlskrona stad med tillhörande varv och örlogshamn och i socknen bodd under 1800-talet ett relativt stort antal officerare, varvsanställda i form av ingenjörer o.d. samt handelsmän med anknytning till staden. Har deras närvaro någon påverkan på skiftesreformernas genomförande i Nättraby socken? Individer som tillhör någon av de ovan uppräknade grupperna torde ha en för tiden ganska gedigen utbildning och deras troliga rörlighet i Karlskrona borde dessutom bidra till att ge dem ett nätverk med entreprenörsanda som ett inslag. Blekinges skiftesreformer är dessutom ett förhållandevis utforskat område och kanske kan denna artikel ge en pusselbit till händelseförloppet.

till sig utbildade individer, individer för vilka marknadstänkande inte bara var en abstraktion, och de borde också ha varit en viktig del i nätverksskapandet i området. Officerare som var bosatta på landet i Nättraby borde rimligen ha träffat och samarbetat med tekniskt kunniga individer anställda vid varvet.

Jag har studerat samtliga enskiften och laga skiften som genomfördes på fastlandet i Nättraby socken i byar med fler än ett hemmansnummer. Detta har givit studien en tidsavgränsning från 1807 till 1869. Sammanlagt har 13 skiften studerats varav 8 är enskiften, som genomfördes mellan åren 1807 och 1826, och 5 är laga skiften, som genomfördes mellan åren 1830 och 1869, vilket visas i ta-

Utgångspunkter för analysen

Denna artikel är en studie ur Patrick Svenssons perspektiv med Nättraby socken i Blekinge län som undersökningsområde. Jag lägger tyngdpunkten på analyser av entreprenörernas yrkestillhörighet, vilka ligger till grund för antaganden om deras utbildningsstatus, rörlighet i den närliggande staden Karlskrona samt till viss del deras förhållande till eventuella nätverk. Nättraby socken är intressant i sammanhanget. Flottan och varvet borde ha varit delaktiga i att locka

Tabell I. Undersökta skiften.

By/byar	Enskifte	Laga skifte
Skilling, Bjärby & Grönadal	1807	1842
Västra Måstad	1811	
Wrängö & Östra Nättraby	1811	
Västra Nättraby	1812	
Trantorp	1813	1834
Agdatorp	1818	
Mjövik	1819	
Allatorp & Stenshaga	1826	
Werstorp		1830
Gredby		1836
Skavkulla & Fermanstorp		1869

Tabell II. Grupptillhörighet för inblandade.

Grupp	Antal	%
Bönder	37	51
Adel/militär	12	16
Handelsmän	4	5
Hantverkare	2	3
Övriga	18	25
S:a	73	100

bell I. De inblandade i skiftena har delats in i grupper utifrån sin yrkestillhörighet, dvs. den titel de innehar i skiftesprotokollen. Detta har resulterat i fem grupper: bönder, adel/militär, handelsmän, hantverkare och övriga. I gruppen »övriga», som är olyckligt stor, återfinns änkor, präster, klockare etc. Större delen av gruppen »övriga» kan föras över till de mer välutbildade i samhället. Det är dock inte så att det i den gruppen döljer sig fem individer med samma titel, maximalt två liknande titlar finns där. Individer utan titel har antagits vara bönder. Adelsmän och militärer har slagits samman eftersom adelsmän i allmänhet tillika innehar en militär grad. Alla militärer i studien är officerare. Samtliga inblandade i skiftena är innehavare av minst en hemmansdel. Enligt Hilding Forssman var nämligen endast den med jordinnehav i byn berättigad att söka skifte eller föra talan på mötena.¹⁹ Tabell II visar det totala antalet inblandade i Nättrabys skiftesrörelse samt deras grupptillhörigheter.

Utifrån yrkestitlarna har jag gjort antaganden om individernas utbildningsnivåer. Antagandet bygger på att officerare, handelsmän och liknande har fått möjlighet att tillgodogöra sig mer utbildning under sin livstid än bönderna. Flera av bönderna kan med stor sannolikhet läsa, men de har troligen inte lika hög utbildning som officerarna och handelsmännen. Daniel Lindmark menar att skrivkunnigheten hos de självägande svenska bönderna var relativt hög under tidigt 1800-

tal. Läskunnigheten var relativt utvecklad redan under 1700-talet.²⁰ Skrivkunnigheten har av Anders Nilsson och Lars Pettersson uppskattats till att ungefär ligga mellan 10 och 30% 1810 och mellan 60 och 70% 1870.²¹ Jag ser ingen anledning att göra några antaganden om att annorlunda förhållanden skulle råda i Nättraby socken.

En viktig distinktion mellan grupperna är om de kan antas ha sin bas i jordbruket eller om de har jordbruket som en verksamhet vid sidan om en annan sysselsättning. Jag har i denna artikel gjort antagandet att de som är bönder har sin bas i jordbruket i Nättraby. Det är deras huvudsakliga inkomstkälla. Samma gäller för hantverkarna, som även om de sysselsätter sig med annat likväl får den huvudsakliga försörjningen från jordbruket. Gruppen adel/militär samt handelsmän antas i denna studie ha sin bas i annan verksamhet än jordbruk. För någon av dem som har ett förhållandevis stort jordinnehav i socknen är naturligtvis arrenden o.d. en stor inkomstkälla, men de sysslar med handel vid sidan om, och det är här de har sin huvudsakliga bas.

Entreprenörskapet har studerats genom ansökningar till skifte. Den som söker om skiftet hos landshövdingen kan skäligen också antas vara den drivande kraften i processen, även om undantag finns där den sökande har ändrat sig när förhandlingarna har påbörjats. Vidare har protester mot skiftet också studerats. Jag har inte tagit hänsyn till protester av teknisk karaktär, dvs. protester mot skiljelinjens dragning, tilldelning av areal etc. Endast principiella protester som syftar till att stoppa hela skiftets genomförande har tagits med, detta för att se motståndet mot skiften. Naturligtvis kan ansökningar ha hindrats från att ens nå landshövdingen genom påtryckningar, men det är inte heller något jag tar hänsyn till. Det skulle för övrigt vara i stort sett omöjligt att studera.

Avslutningsvis presenteras utflyttningar i samband med skifte. Förhåller det sig så att den som söker om skifte sällan drabbas av utflyttning, dvs. har de sökande kalkylerat riskerna med skiftet och samtidigt gjort en bedömning att de inte är i farozonen för utflyttning eller drabbas de lika ofta av utflyttning som övriga? Om de inte drabbas av utflyttning och samtidigt tycks vara utbildade, skulle detta stärka Svenssons teori.

Sökande om skifte

I de tretton studerade skiftena är det i elva av fallen en person som står för ansökan och i de två resterande, två respektive tre personer som söker. Tabell III visar utfallet för grupp-tillhörigheten i förhållande till sökande om skifte. Som framgår är gruppen adel/militär i absolut majoritet med 56 % av ansökningarna, följda av handelsmännen på 19 %. Gruppen bönder, som hade majoritet i bygden, står för endast 6 % av ansökningarna, vilket motsvarar en enda individ. Denna individ är nämndeman Olof Pettersson från Gredby, som genom sitt nämndemannaskap kan antas ha haft ett olikartat nätverk än de övriga bönderna. Carl-Johan Gadd har dessutom visat att sökande ur bondepopulationen ofta innehade förtroendeuppdrag.²²

Vad avser handelsmännens tre ansökningar står en och samma individ för två av dem, nämligen handelsman Carl-Johan Humble. Den sista ansökningen i den gruppen

pen härstammar från handelsman Lindegren, vilken dock tog tillbaka sin ansökan efter förhandlingarnas början.

De två skiften som kommer ur gruppen övriga, har insänts av amiralitetscontrolleur Bäck och herr Adolf Fredrik Hallengren med okänt yrke. Båda dessa hade troligtvis högre utbildning och större rörlighet på marknaden än bönderna.

Protester mot skifte

Som tidigare nämnts inkluderar jag endast protester som strävar efter att stoppa skiftets genomförande och inte protester mot detaljer i förhandlingen. Protester förekommer i alla förhandlingar utom fem, ett tecken på att det inte var överdrivet populärt. I ett fall är det den sökande som protesterar, nämligen handelsman Lindegren i Västra Nättraby:

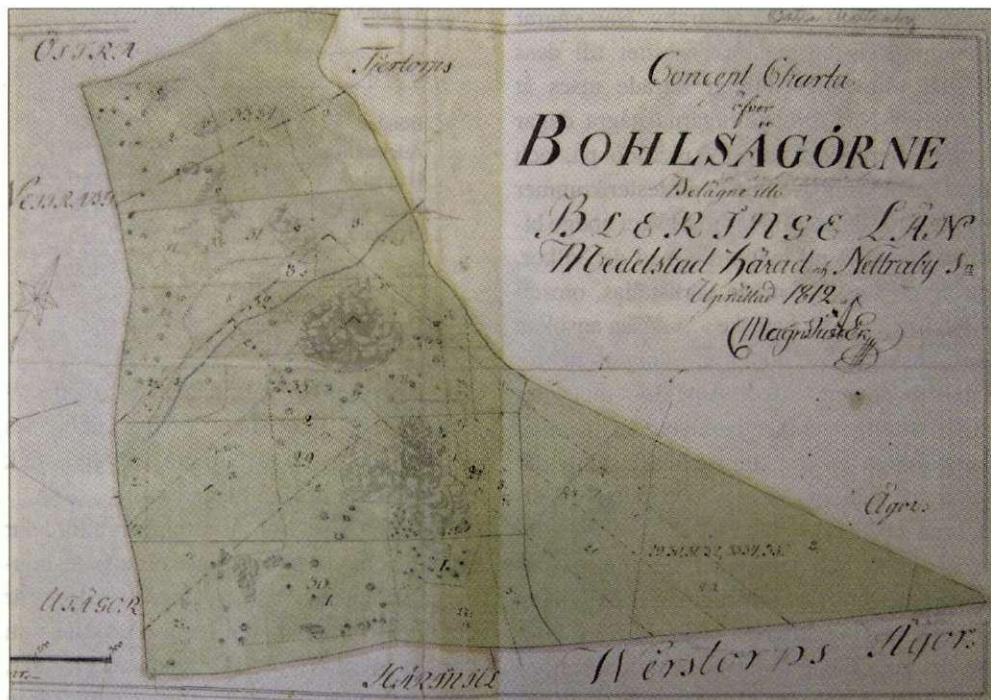
Herr Handelsman Lindegren anmälte härefter, at han ingalunda förmodat nagon ansökan skulle göras, om utägornas Enskiftande, ejeller deri kunnat deltaga, samt på den grund, låtit öfvertala sig ingå uti den nu skiftes förändring på inägorne, som han nu återkallar med bestridande av enskifte uti såväl In- som förnämligast uti utägorne, hvilka bemästästanka förut äro Enskiftade och beqvämt kunna fränstängas hvarannan, i synnerhet som Herr Handelsman och dess företrädare låtit med betydelig kostnad upodla, såväl åker som äng ...²³

Lindgrens protest tyder, enligt min tolkning, på en medvetenhet om skiftets konsekvenser. Han hade sökt om skifte av endast inägorna, här fanns hans vinster att göra, och när krav på skiftande av utägorna kom på tal ville han dra sig ur.

Tabell IV visar hur grupperna fördelar sig avseende protester. Som synes är förhållandena mer eller mindre omvända från ansökningarna. Bönderna är nu den ledande gruppen med hela 80 % av protesterna. Handelsmännens enda protest är den ovan nämnda, och gruppen övriga står för två av protesterna. De övriga är i realiteten en prost och en rådman.

Tabell III. Sökande av skifte.

Grupp	Antal	%
Bönder	1	6
Adel/militär	9	56
Handelsmän	3	19
Hantverkare	1	6
Övriga	2	13
S:a	16	100



Utdrag ur skifteskarta från 1812.

Vid enskiftet i Skavkulla, Norra Fermanstorp och Södra Fermanstorp protesterar de tre bönderna Carl Pettersson, Hans Trulsson och Peter Johnsson mot det skifte löjtnanten Tjäder ansökt om. Skälet de anför är att marken redan har skiftats i 1799 års storskifte och att ägofördelningen redan är optimerad. Något senare tar de dock tillbaka sin protest:

På fråga om ombudet för Skavkulla samt delegarne uti Södra Fermanstorp fortfarande vill bestrida att uti det sökta skiftet ingå tillkännagävo de efter en längre överläggning, att om de kunde erhålla sina ägor mera sammandragna uti ett mindre antal formlikare skiften, medgävo de nu att i det sökta laga skiftet ingå ...²⁴

Något fick dem alltså att ändra sig efter en längre överläggning. De gick med på att skifta om möjlighet finns för dem att få sina ägor sammandragna, vilket ju var laga skiftets hela poäng. Visste de inte i förväg vad

enskiftet innebar? Kanske var det okunskap om mekanismerna i lagstiftningen som fick dem att protestera och när de fick kunskap om hur resultatet kunde bli, ändrade de sig.

Bland dem som protesterar finns i gruppen övriga rådmannen Balk och prosten Palme, två individer med högre utbildning än gemene man. Prosten Eric Palme, 3/2 mantal, protesterar mot det av riddaren Ankarloo

Tabell IV. Protesterande mot skifte.

Grupp	Antal	%
Bönder	12	80
Adel/militär	0	0
Handelsmän	1	7
Hantverkare	0	0
Övriga	2	13
S:a	15	100

sökta enskiftet i Östra Nättraby. Han vägrar inledningsvis att ingå i enskiftet till dess att ett tillräckligt dugligt biträde utses åt honom.²⁵ När förhandlingarna några dagar senare återupptas driver Ankarloo på, och när frågan kring eventuella protester kommer på tal »... årkänna sig [Palme] vara nödige bifalla Enskiftet uti inägorne, med det vilkor, att äfven Enskifte måtte värkställas, om ett slikt uti Utägorne kan ske ...».²⁶ En ansökan om enskifte av utägorna lämnas in till landshövdingen, vilket Ankarloo motsätter sig.²⁷ Slutligen finner lantmätaren i samråd med övriga på en kompromisslösning där delar av samtliga inägor och delar av utägorna enskiftas.²⁸

I Allatorp och hemmanet Stenshaga kommer protesten från herr rådmän Balk, vilken tillsammans med övriga delägare (dvs. bönderna) i Stenshaga motsätter sig att behöva ingå i det av löjtnant Lidströmmer sökta enskiftet. Lidströmmer får dock stöd av kontrolluerna Höljer, som menar att enskifte kan ske »... utan någons förnärmande ...».²⁹ Lantmätaren följer här dock helt de pådrivandes linje och samtliga ägor blir enskiftade.³⁰

De två ovan redovisade protesterna visar att det inte enbart var bönder som motsatte sig reformerna, även om rådmannen Balk protesterade tillsammans med de bönder som bodde i Stenshaga. Vad exemplen också visar är att det var svårt även för en mer utbildad person att stoppa eller överhuvudtaget påverka en skiftesreforms genomförande.

Utflyttningar

Sammanlagt drabbades 10 individer av utflyttning under skiftena i Nättraby. Endast två av dem var tillika sökande av skiften, en siffra som ytterligare försvagas av det faktum att ett av dessa hemman ägdes av handelsman C.-J. Humble, som enligt mantalslängden vid tillfället ägde minst nio hemman till,

Tabell V. Utflyttande vid skifte.

Grupp	Antal	%
Bönder	7	70
Adel/militär	0	0
Handelsmän	1	10
Hantverkare	1	10
Övriga	1	10
S:a	10	100

exklusive den herrgård han själv bebodde.³¹ Det är alltså inte troligt att han drabbades personligen av en utflyttning, troligtvis fick en arrendator dra det tunga lasset.

Tabell V visar hur utflyttningarna fördelar sig. Liksom vad gäller protesterna är det bönderna som är överrepresenterade. Således är det inte de grupper som söker om skifte som tvingas till utflyttning. Gruppen adel/militär, som sökt mest om skifte, flyttas inte ut från byn vid ett enda tillfälle. Handelsmännen, hantverkarna och övriga flyttas ut vid var sitt tillfälle. Individen ur gruppen övriga har titeln arrendator i protokollen.

Diskussion

Entreprenörskapet i Nättraby skiftesrörelse ligger inte hos de individer som har sin bas i jordbruket. Det är inte bönderna som driver fram förändringarna. De drivande är istället officerare ur flottans kader i Karlskrona, adelsmän och handelsmän. Dessa söker om skifte i nästan alla byarna och de protesterar mycket sällan. Det är också de som med stor sannolikhet har den högsta utbildningsnivån i socknen vid denna tid. Kopplingen till Patrick Svenssons entreprenörsteori känns naturlig. Vi börjar med militärerna.

Att officerare var läskunniga under 1800-talet kan nog hävdas med stor säkerhet. Läskunnigheten, som diskuteras ovan, är ur Svenssons perspektiv också en av grund-



Skärva herrgård i Nätraby socken. Herrgården var under 1800-talet bland annat hem till handelsman Carl-Johan Humble. Tidigare hade herrgården varit hem åt t.ex. greve Wachtmeister på Karlskronavarvet. Till gården hör även en park och en mindre hamn.

förutsättningarna för att bli en entreprenör i den bemärkelse begreppet ges här. Officerarna driver sina jordbruk, vilka för övrigt i allmänhet inte är större än böndernas hemman, vid sidan om sin tjänstgöring i flottan eller på kustbefästningarna, och de besitter nog en större utbildning än de flesta i Nätraby socken under tidsperioden. Detta borde göra det möjligt för dem att röra sig på marknaden samt att tillgodogöra sig kunskap och information. Närheten till staden kunde enligt Svensson också vara en katalysator. Officerarna bor visserligen på samma avstånd från Karlskrona som bönderna, men de har den fördelen att de med jämna mellanrum måste ta sig dit för att nå örlogshamnen. Genom att röra sig i Karlskrona och genom att umgås med andra officerare och borgare, men även med de anställda på örlogssvarvet

där en stor del av Sveriges tekniska elit befann sig, skapade de sannolikt också nätverk där förändringsbenägenhet var ett honnörsord och marknadsanpassning en realitet.

För gruppen handelsmän är förhållandena de liknande som gäller för officerarna: Vissa av förutsättningarna kan dock ha varit annorlunda. Officerarna har sina gårdar för att dels ha någonstans att bo, men även för att skapa en avkastning att leva på mellan de perioder de tjänstgör. Den mest framträdande handelsmannen i studien, Carl-Johan Humble, är år 1815 ägare till inte mindre än tio hemmansnummer och en herrgård i Nätraby socken.³² Han begär skifte vid två tillfällen, och eftersom han inte själv bebor något av de hemman som skall skiftas tycks det som att han genomför en fullt rationell ekonomisk handling. Han vill helt enkelt öka avkast-

ningen från de hemman han äger och arrenderar ut. Som handelsman uppfyller han säkert med god marginal alla de tre omdiskuterade kriterierna: läskunnighet, rörlighet på marknaden och nätverksdeltagande.

De två sökande individerna ur gruppen övriga tillhör även de troligtvis den mer välutbildade kadern i socknen. De är, som tidigare nämnts, amiralitetscontrolleur Bäck och herr Adolf Fredrik Hallengren. Deras titlar skvallrar om hög social status men även om utbildning. Att de är läskunniga råder det nog inget tvivel om. Bäck är troligtvis också anställd vid varvet eller vid flottan och besitter säkert därmed ett tekniskt kunnande.

De enskilda böndernas läskunnighet och utbildning har jag i denna studie inte undersökt. Huruvida de kunde läsa eller inte är således oklart, men vad som däremot är klart är att de sällan ansöker om skifte – men desto oftare protesterar mot dem. De drabbas dessutom oftare än andra av utflyttning från byn. Om jag utgår från Svenssons teori, skulle det betyda att bönderna med stor sannolikhet har lägre utbildning än officerare och handelsmän, att de är mindre rörliga på marknaden och att de har tillgång till annorlunda, kanske mindre förgrenade, nätverk. Alla tre antagandena framstår för mig som relativt trovärdiga. Officerarnas och handelsmännens större möjlighet att tolka lagtexter och ta in impulser från annorlunda nätverk tycks uppenbar.

De två ovan nämnda studierna från andra delar av Blekinge visar inte samma resultat när det gäller sökande och protester som min undersökning. Där de har bönder som sökande har jag officerare och handelsmän. Här menar jag att Nättraby sockens geografiska läge har lockat till sig aktörer från Karlskrona som blir de aktiva entreprenörerna i skiftesfrågan. I Rödeby och Tvings socknar saknas dessa aktörer och bönderna får då utrymme att driva på utvecklingen.

Sett till utflyttningarna är det sällan att den sökande tillika är den som tvingas flytta ut från byn. Jag menar att detta tyder på en medvetenhet hos de sökande om vilka effekter skiftesreformen skulle få, att de som söker ser till att vara i en position där de inte drabbas av utflyttning. Detta resultat stärker Svenssons teori. Entreprenören som söker om skifte tycks vara medveten om dess funktioner samt om hur det skall utnyttjas till egen fördel.

Denna studie lyfter fram att det är svårt att sätta fingret på vilka som var drivande i skiftesrörelsen med yrkesgrupp/socialklass som utgångspunkt. Som den tidigare forskningen tillsammans med mina resultat visar, kan man inte reducera lösningen på problemet till att endast diskutera om det var bönder eller inte som var entreprenörer i skiftesfrågan. Det tycks snarare förhålla sig så att olika grupper i olika bygder blev initiativtagare beroende på hur de lokala maktförhållandena såg ut. Vad som är unikt för Nättraby socken är den stora andelen officerare i bygden. De tycks vara den grupp som tillsammans med handelsmännen har högst utbildning samt tillgång till nätverk som premierar entreprenörshandlande, och de är därmed de mest skiftesbenägna individerna. Bönderna som hamnar i underläge protesterar. I de byar som studerats i de två andra uppsatserna är bönderna sökande. Avsaknaden av officerare i dessa byar kan tolkas som ett tecken på att bönderna kommer i position att använda dessa maktmedel. Det finns en officer i en grannby till Wiön, och han är mycket riktigt aktiv i förhandlingen om den gränslinje som dras intill hans ägor.³³

Vilken roll spelade den sociokulturella miljön i det lokala samhället? Förhåller det sig så att den med mest utbildning i varje by också är den som söker utnyttja maktmedlet som finns inbyggt i enskifte och laga skifte

med skiftesvitsord? En intressant frågeställning för en framtida undersökning är hur olika typer av aktörer i lokalsamhället påverkar jordbrukets exploatering och införandet av ny teknik.

Noter

- ¹ Se t.ex. Eli F. Heckscher, *Svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutiden* (nionde upplagan), Stockholm 1980 (1943); Alf Åberg, *När byarna sprängdes. Natur och kultur*, Lund 1979 (1953); Enoch Ingers, *Bonden i svensk historia II*, Stockholm 1956 (1956a); Enoch Ingers, *Bonden i svensk historia III*, Stockholm 1956 (1956b).
- ² Åberg 1979, s. 22, 54.
- ³ Ingers 1956a, s. 299; Ingers, 1956b, s. 19.
- ⁴ Se t.ex. Birgitta Olai, '... till vinnande av ett redligt storskifte ...' *En komparativ studie av storskiftet i fem härader*, Stockholm 1987; Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen 1700–1870*, Stockholm 2000.
- ⁵ Olai 1987, s. 7.
- ⁶ Gadd 2000, s. 281.
- ⁷ Patrick Svensson, *Agrara entreprenörer. Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800–1807*, Stockholm 2001, s. 31–32.
- ⁸ Ibid., s. 32.
- ⁹ Ibid., s. 32.
- ¹⁰ Ibid., s. 39.
- ¹¹ Ibid., s. 45.
- ¹² Ibid., s. 45.
- ¹³ Ibid., s. 256–259 (Bilaga 5; Skiftesdelägarnas kännetecken).
- ¹⁴ Tomas Germundsson och Nils Lewan, »Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i ett geografiskt perspektiv», i *Ale, Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, nr 1, 2003, s. 4.
- ¹⁵ Ibid., s. 18.
- ¹⁶ Ibid., s. 19.
- ¹⁷ Joel Petersson, *Storskiftet i Wön 1808 1810 – en jordreforms genomförande*, opublicerad C-uppsats, BTH 2001, s. 13.
- ¹⁸ Mikael Persson och Martin Håkansson, *Laga skiftet i Kolshults by 1848/51*, opublicerad D-uppsats, BTH 1998, s. 43, 57.
- ¹⁹ Hilding Forssman, »Om skifte och annan jorddelning i by» i *Svenska lantmäteriet 1628–1928 del II*, Stockholm 1928, s. 35.
- ²⁰ Daniel Lindmark, *Uppfostran, undervisning, upplysning. Linjer i svensk folkundervisning före folkskolan*, Umeå Universitet, Umeå 1995, s. 20, 22.
- ²¹ Anders Nilsson och Lars Petersson, »Utbildning,

ekonomisk omvandling och tillväxt» i *Äventyret Sverige. En ekonomisk och social historia*, red. Birgitta Furuhausen, Arlov 1995, s. 173. Tabellen bygger på undersökningar gjorda av E. Johansson, »The history of Literacy in Sweden» samt av A. Nilsson & B. Svårdh, »Skrivkunnighet på landsbygden i Skåne under tidigt 1800-tal. Källmaterial och preliminära resultat».

- ²² Gadd 2000, s. 281.
- ²³ Nättraby akt 60, s. 2–3.
- ²⁴ Nättraby akt 100, s. 8.
- ²⁵ Nättraby akt 62, s. 4.
- ²⁶ Ibid., s. 13.
- ²⁷ Ibid., s. 20, 24.
- ²⁸ Ibid., s. 27.
- ²⁹ Nättraby akt 72, s. 2.
- ³⁰ Ibid., s. 3.
- ³¹ Mantalslängder för Nättraby socken 1815, S20968, s. 410, kort 7/24.
- ³² Herrgården som omtalas är Skärva, belägen i Nättraby socken.
- ³³ Petersson 2001, s. 22–23.

Källor och litteratur

Otryckta källor

- Lantmäteriet Karlskrona:
 Nättraby akt 57, Västra Måstads enskifte 1811.
 Nättraby akt 59, Trantorps enskifte 1813.
 Nättraby akt 60, Västra Nättrabys enskifte 1812.
 Nättraby akt 62, Östra Nättrabys enskifte 1811.
 Nättraby akt 65, Agdatorps enskifte 1818.
 Nättraby akt 66, Mjöviks enskifte 1819.
 Nättraby akt 72, Allatorps och hemmanet Stenshagas enskifte 1826.
 Nättraby akt 73, Werstorps laga skifte 1830.
 Nättraby akt 76, Trantorps laga skifte 1834.
 Nättraby akt 77, Gredbys laga skifte 1836.
 Nättraby akt 81, Bjärbys, Skillinges och Högadals enskifte 1807 och laga skifte 1842.
 Nättraby akt 100, Skavkullas, Norra Fermanstorps och Södra Fermanstorps laga skifte 1869.

Riksarkivet SVAR:

Mantalslängder för Nättraby socken 1815, S20968

Tryckta källor och litteratur

- Forssman, Hilding, »Om skifte och annan jorddelning i by» i *Svenska lantmäteriet 1628–1928 del II*, Stockholm 1928.
 Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700–1870*, Stockholm 2000.
 Germundsson, Tomas och Lewan, Nils, »Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i ett geografiskt per-

- spektiv». i *Ale, Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, nr 1, 2003.
- Heckscher, Eli F., *Svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutiden* (nionde upplagan), Stockholm 1980 (1943).
- Ingers, Enoch, *Bonden i svensk historia II*, Stockholm 1956 (1956 a) – *Bonden i svensk historia III*, Stockholm 1956 (1956 b).
- Lindmark, Daniel, *Uppfostran, undervisning, upplysning. Linjer i svensk folkundervisning före folkskolan*, Umeå 1995.
- Löfgren, Johan, *Aktörer vid enskifte och laga skifte i Nätraby socken 1807–1869*, opublicerad C-uppsats, Blekinge Tekniska Högskola, Karlskrona 2003.
- Nilsson, Anders och Pettersson, Lars, »Utbildning, ekonomisk omvandling och tillväxt» i *Äventyret Sverige. En ekonomisk och social historia*, red. Birgitta Furu-
hagen, Arlöv 1995.
- Olai, Birgitta, '... till vinnande av ett redligt storskifte...' *En komparativ studie av storskiftet i fem häradar*, Stockholm 1987.
- Persson, Mikael och Håkansson, Martin, *Ett laga skifte i Blekinge. En studie av laga skiftet i Kolshults by 1848/51*, opublicerad D-uppsats, Blekinge Tekniska Högskola, Karlskrona 1998.
- Pettersson, Joel, *Storskiftet i Wiön 1808–1810 - en jord-reforms genomförande*, opublicerad C-uppsats, Blekinge Tekniska Högskola, Karlskrona 2001.
- Svensson, Patrick, *Agrara entreprenörer. Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800–1870*, Stockholm 2001.
- Åberg, Alf, *När hyarna sprängdes*, Lund 1979.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

I Ale-redaktionen ingår Birgitta Engström och Gert Jeppsson. Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2004, 150 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., stadsarkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, samt docent Lars Berggren, Lund, fil. dr Peter Carelli, Helsingborg, docent Siegrun Femlund, Asmundtorp, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdís Kristenson, Lund, docent Nils Lewan, Lund, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, docent Eva Helen Ulvros, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE

UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA

OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING

OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

LARS LARSSON

Från mossens botten

1

MATTIAS QVISTRÖM

Om vägar och den allmänna rörelsen

– en studie av Clas Trozelius skrifter från 1760-talet

8

CURT ROSLUND

Liten astronomilära för Ales stenar

20

JOHAN LÖFGREN

Agrara entreprenörer vid enskifte och laga skifte

– Nättraby socken i Blekinge 1807–1869

26

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.